

Osmanski identitet: primjer Evliye Çelebija

Hrga, Cvita

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:131:051168>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-04**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA TURKOLOGIJU, HUNGAROLOGIJU I JUDAISTIKU
KATEDRA ZA TURKOLOGIJU

Cvita Hrga

Osmanski identitet: primjer Evliye Çelebija

Diplomski rad

Mentor:

dr.sc. Vjeran Kursar

Zagreb, srpanj 2023.

IZJAVA O AUTORSTVU

Izjavljujem pod punom moralnom odgovornošću da sam diplomski rad „Osmanski identitet: primjer Evliye Çelebija“ izradila potpuno samostalno uz stručno vodstvo mentora izv. prof. dr. sc. Vjerana Kursara. Svi podaci navedeni u radu su istiniti i prikupljeni u skladu s etičkim standardom struke. Rad je pisan u duhu dobre akademske prakse koja izričito podržava nepovredivost autorskog prava te ispravno citiranje i referenciranje radova drugih autora.

Cvita Hrga

Osmanski identitet: primjer Evliye Çelebija

SAŽETAK

Osmansko Carstvo kroz povijest je obuhvaćalo veliki teritorij na kojem je živio veliki broj etničkih, kulturnih i vjerskih skupina, stoga se postavlja pitanje značenja osmanskog identiteta u kontekstu takvog heterogenog Carstva. Identitete možemo dijeliti na individualne i društvene, a individualni se oblikuju kroz interakcije s drugim identitetima. Osmanski identitet najbolje se može proučiti kroz pojedince koji su živjeli i djelovali na području Carstva i ostavili pisani trag. Evliya Çelebi bio je državni službenik koji je više od četrdeset godina proveo putujući Carstvom, a autor je djela *Seyahatname* najopširnijeg putopisa u osmanskoj, a moguće i svjetskoj književnosti. Njegovo djelo daje vrijedan uvid u život u Osmanskom Carstvu i šire te u njegov vlastiti identitet.

Ključne riječi: identitet, individualni, društveni, putopis, naslijeđe

Ottoman identity: the example of Evliya Çelebi

ABSTRACT

The Ottoman Empire throughout history encompassed a vast territory inhabited by a diverse array of ethnic, cultural, and religious groups. This raises the question of the significance of the Ottoman identity within the context of such a heterogeneous empire. Identities can be divided into individual and social, with individual identities being shaped through interactions with other identities. The Ottoman identity is best studied through individuals who lived and worked within the empire and who left written records. Evliya Çelebi was a state official who spent over forty years traveling through the empire and who authored the work *Seyahatname*, the most extensive travelogue in Ottoman and possibly world literature. His work provides valuable insights into life within the Ottoman Empire and beyond, as well as into his own identity.

Keywords: identity, individual, social, travelogue, heritage

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. OSMANSKO CARSTVO U 17. STOLJEĆU	3
3. OSMANSKI IDENTITET: PRIMJER EVLIYE ÇELEBIJA	5
3.1 Osmanski identiteti.....	6
3.2 Evliya Çelebi	9
3.2.1 Çelebijev život na putu.....	12
3.2.2 <i>Putopis</i>	16
3.2.3 Çelebijev identitet	20
4. ZAKLJUČAK	32
5. LITERATURA.....	35

1. UVOD

Opće je poznata činjenica kako je Osmansko Carstvo bilo jedna od većih državnih tvorevina kroz povijest koja se rasprostirala na tri kontinenta te je obuhvaćala narode različitih etničkih i kulturnih pozadina. Ovaj će diplomski rad stoga ponajprije pokušati predstaviti taj ogroman teritorij na kojem se prostiralo Carstvo te dati generalnu sliku naroda koji su živjeli na tom prostoru. Jedno od pitanja koje se postavlja i na koje, naročito priupita li se laike, nema jasnog odgovora je: što to zapravo znači biti Osmanlija?

U drugom dijelu ovog diplomskog rada obradit će se tema identiteta, prvo općenita definicija identiteta, a zatim će se obrazložiti po čemu je to osmanski identitet specifičan. Prema Hrvatskoj enciklopediji izdanoj od strane Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža, identitet se u sociologiji definira kao „skup značajki koje određuju posebnost pojedinca ili skupine u smislu različitosti ili pak pripadnosti u odnosu na druge pojedince ili skupine.“¹ Čovjek istovremeno može imati nekoliko identiteta, individualnih ili društvenih, a ovaj se diplomski rad namjerava baviti heterogenošću identiteta u Osmanskom Carstvu. Države, razne grupe, institucije, pojedinci i mnogi drugi faktori igraju veliku ulogu u formiranju identiteta,² stoga će se na samom početku obraditi sama definicija te različiti aspekti individualnog i društvenog identiteta.

Raznolikost ljudi, religija i jezika koji su sačinjavali carstvo tijekom njegove duge povijesti čini pitanje identiteta vrlo kompleksnim.³ Osmanski identitet i njegovu heterogenost bolje se može razumjeti pomoću primjera stvarnih pojedinaca koji su živjeli i djelovali u Osmanskom Carstvu. Najbolji uvid u nečiji identitet možemo dobiti iz povijesnih izvora, pa će se tako ovaj diplomski rad fokusirati na Evliyu Çelebija čiji je život detaljno opisan u njegovom *Putopisu*.

Evliya Çelebi je bio sunitski musliman, osmanski Turčin, građanin Istanbula obrazovan na osmanskome dvoru. Bio je dio osmanske elite koja je dijelila njegove poglede na svijet, no isto tako je bio i medij koji je prenosio različite utiske. Svojim je djelom htio osmanskoj eliti prenijeti različita iskustva koja im nisu bila poznata, a iako je držao do svojih osobnih

¹ Identitet. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. Pristup: 2.7.2023. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=26909>.

² Isom-Verhaaren, Christine i Schull, Kent F., ur. *Living in the Ottoman Realm. Empire and Identity, 13th to 20th Centuries* (Bloomington i Indianapolis: Indiana University Press, 2016.), 3.

³ Isom-Verhaaren i Schull, ur. *Living in the Ottoman Realm*, 1.

vrijednosti kroz svoja putovanja bio je prisiljen suosjećati ili barem reagirati na vrijednosti koje su mu bile strane.⁴

Jedan od autora na koje će se ovaj diplomski rad referirati je Robert Dankoff koji je velik dio svog života posvetio proučavanju života i djela Evliye Çelebija. Dankoff postavlja dvije pretpostavke. Prva je da su Osmanlije imali poseban pogled na svijet što naziva osmanskim mentalitetom. Ovaj pogled na svijet oblikovali su razni čimbenici, a neki od najvažnijih su islam kao religija, perzijska kultura, turski jezik i tradicija, osmanski dinastijski interesi, carski izgled Carigrada sa svojim bizantskim i anadolskim aspektima. Druga pretpostavka je da Evliya Çelebi može poslužiti kao arhetip Osmanlije, a njegovo životno djelo je i alat za uvid u osmansku percepciju svijeta. To se ne odnosi samo percepciju geografije, administracije, institucija i sličnih općenitih stvari, već pruža i vrijedan uvid u tumačenja religije, seksualnih odnosa, interpretacije snova i samospoznaje. *Putopis* svakako ne možemo uzeti kao pogled na svijet samo jednog Osmanlije s obzirom da djelo pokriva veliki vremenski period tijekom kojeg su se mijenjali i sam autor i cjelokupno Osmansko Carstvo. Svejedno se radio o djelu koje promatramo kao jednu jedinicu koja nam pruža uvid u misli jedne od zanimljivijih osmanskih individua.⁵ Dankoff se isto tako odlučio na promatranje *Putopisa* kao djela, odnosno jednog teksta, za razliku od brojnih učenjaka koji su ovo djelo odlučili gledati kao izvor te su analizirali samo dijelove koji su im se činili bitni.⁶

⁴ Dankoff, Robert. *An Ottoman Mentality: The World of Evliya Çelebi*. (Leiden i Boston: Brill, 2006), 48.

⁵ Dankoff, *An Ottoman Mentality*, 6-7.

⁶ Dankoff, *An Ottoman Mentality*, 9-10.

2. OSMANSKO CARSTVO U 17. STOLJEĆU

Osmansko Carstvo bilo je jedno od najdugovječnijih, najmoćnijih i najvećih carstava u povijesti. Trajalo je preko šest stoljeća, a njime je vladala samo jedna dinastija od trinaestog stoljeća pa sve do ranog dvadesetog stoljeća. Carstvo je imalo utjecaj na cijeli niz regija uključujući jugoistočnu Europu, Bliski istok i sjevernu Afriku, a povezivalo je istok i zapad te je bilo sjecište putova između Europe, Azije, Afrike i obale Indijskog oceana.⁷

Sedamnaesto i osamnaesto stoljeće je u Osmanskom Carstvu bilo razdoblje prevrata. Tijekom 17. i 18. stoljeća, Osmansko Carstvo napravilo je prijelaz iz osvajačke u administrativnu državu.⁸ Osmanske institucije morale su se prilagoditi drastičnim tehnološkim i ekonomskim promjenama u svijetu.⁹ Tada je Carstvo bilo na svom teritorijalnom vrhuncu te se fokus prebacio s daljnjeg širenja i osvajanja na upravljanje ogromnim teritorijem i raznolikim stanovništvom. Ovo razdoblje obilježili su kako unutrašnji tako i vanjski izazovi odnosno krize za osmansku vlast. Kriza u Carstvu korijenje vuče iz šesnaestog stoljeća zbog nepovoljnih klimatskih uvjeta koji su tada nastupili. Naime, došlo je do malog ledenog doba koje je direktno uzrokovalo nestašicu hrane i inflaciju. Drugi faktori koji su pridonijeli krizi u sedamnaestom stoljeću su i brojni ratovi s europskim i azijskim narodima, širenje trgovačke mreže i saveza, dinastička i politička kriza na dvoru te unutarnje pobune i ustanci. Iz tih razloga, Osmansko Carstvo bilo je prisiljeno podvrgnuti se velikim administrativnim, društvenim, kulturnim, fiskalnim, diplomatskim i političkim promjenama. Nove prakse i inovacije stabilizirale su carstvo, ali su mu zadale i drugačiju putanju razvoju u odnosu na, primjerice, neke europske države što bi moglo biti i dijelom uzroka konačnog raspada carstva.¹⁰ Carstvo se sve više počelo oslanjati na ubiranje poreza zbog veće potrebe za prihodima, pa su se u provincijama počele stvarati grupacije raznih moćnika. Neki od njih postali su, figurativno, administrativna ruka Carstva te su posredovali između središnje vlasti i provincija što je učvrstilo utjecaj dinastije u provincijama, no s druge strane, određen dio moćnika odlučio se pobuniti protiv središnje vlasti što je predstavljalo izazov za osmansku carsku vlast, ali i identitet.¹¹

Krajem osamnaestog stoljeća, Carstvu su zaprijetile unutrašnje pobune, a provincijski pobunjenici tražili su veću autonomiju od središnje vlasti. Na vanjskom geopolitičkom planu,

⁷ <https://www.britannica.com/place/Ottoman-Empire> pristup 2.7.2023.; Isom-Verhaaren i Schull, ur. *Living in the Ottoman Realm*, 3.

⁸ Isom-Verhaaren i Schull, ur. *Living in the Ottoman Realm*, 10.

⁹ Isom-Verhaaren i Schull, ur. *Living in the Ottoman Realm*, 11.

¹⁰ Isom-Verhaaren i Schull, ur. *Living in the Ottoman Realm*, 167.

¹¹ Isom-Verhaaren i Schull, ur. *Living in the Ottoman Realm*, 168.

europske države povećale su pritisak na osmanske granice i trgovačke putove. Ti faktori rezultirali su katastrofalnim porazom osmanske vojske u Rusko-turskom ratu koji je trajao između 1768. i 1774. godine, a pad moći i prestiža pokazao je mnogima u osmanskoj dinastiji i administraciji da su potrebne temeljite administrativne, vojne i fiskalne reforme koje su, na koncu, i započele krajem osamnaestog stoljeća, a svoj vrhunac doživjele su u devetnaestom stoljeću.¹²

Kada je carstvo zapalo u probleme, neki osmanski autori su počeli pisati djela za sultane dajući im političke savjete između 1580. i 1653. godine. Za razliku od drugih srednjovjekovnih djela, ovi autori često su tvrdili da su analizirali tadašnju situaciju u carstvu i predlažu praktična rješenja problema.¹³ Jedan od glavnih problema, kako neki od njih navode, je kontaminacija osmanskog identiteta ljudima koji nisu bili dobre obrazovne pozadine kako bi postali pravi Osmanlije. Dobra obitelj, obrazovanje i propisani karijerni put su tada bila relativno nova obilježja osmanskog identiteta. Ranije je u carstvu većina pozicija, vojnih, administrativnih ili političkih, bila otvorena za sve one koji su bilo dovoljno sposobni da do njih dođu. Sultan Sulejman je, primjerice, 1531. godine izdao edikt kojim je zabranjeno ljudima već unutar vojske da onemoguće pristup boljim pozicijama svima za koje se smatralo da nisu osmanska elita, a zabranjeno je i klevetanje. Malo kasnije, već u 1540-im godinama, situacija se promijenila pa su tako promaknuća postala gotovo nedostižna za ljude koji ne dolaze iz vojnih obitelji, a 1581. godine, kada su se prva savjetnička djela pojavila, dobra obitelj, obrazovanje i propisan karijerni put već su desetljećima bili obvezni za razne vojne i službeničke pozicije.¹⁴ Jedan od najpoznatijih autora koji je pisao savjetnička djela bio je i Koçu Bey, a napisao je djelo sultanu Muratu IV te u njemu prvo hvali sultana, a zatim naglašava potrebu za oživljavanjem timarskog sustava.¹⁵ On je, naime, tvrdio kako su janjičarski odredi postali prepuni ljudi nedovoljno dobrog porijekla koji su se janjičarima pridružili zbog statusa i kako bi stekli nekakvo bogatstvo. Navodi kako su neki od njih bili Turci, nomadi, Romi, Lazi, Židovi i ateisti, a janjičarski položaji trebali bi biti dodijeljeni samo Albancima, Bosancima, Grcima Bugarima i Armencima odnosno grupama koje su voljne žrtvovati život i dušu u državnoj službi, kako je naveo i Koçu Beyov suvremenik 'Aziz Efendi. Stoga Koçu Bey u svom djelu

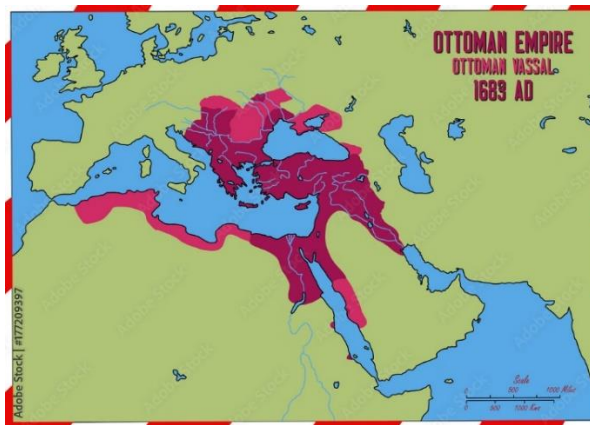
¹² Isom-Verhaaren i Schull, ur. *Living in the Ottoman Realm*, 168.

¹³ Darling, Linda T., „The Sultan's Advisors and Their Opinions on the Identity of the Ottoman Elite, 1580-1653.“ U *Living in the Ottoman Realm. Empire and Identity, 13th to 20th Centuries*, ur. Christine Isom-Verhaaren i Kent F. Schull (Bloomington i Indianapolis: Indiana University Press, 2016), 171; Kunt, Metin. „Siyasal Tarih (1600-1789)“ u *Osmanlı Devleti (1600-1908)*, ur. Sina Akşin. (Istanbul: Cam Yayinevi, 2002), 30.

¹⁴ Darling, Linda T., „The Sultan's Advisors and Their Opinions,“ 171.

¹⁵ Kunt, „Siyasal Tarih,“ 30.

predlaže rehabilitaciju konjice koja ima timarske posjede kako bi se uspostavila određena ravnoteža između spahija i janjičara.¹⁶ Koçu Beyov savjet je donekle bio uvažen s obzirom da je Murat IV odlučio reformirati timarski sustav, ali ipak je odlučio novačiti ljude koji nisu bili isključivo sinovi spahija, već mu je bilo važno da imaju vojno iskustvo ili barem borbeni karakter, da prebivaju u području gdje su se nalazili određeni timari i da se odazovu na poziv u borbu.¹⁷

Slika 1. Teritorij Osmanskog Carstva 1683. godine.¹⁸

3. OSMANSKI IDENTITET: PRIMJER EVLIJE ÇELEBIJA

Osmansko Carstvo bilo je sačinjeno od više od trideset i pet modernih nacija, a velik je broj ovih nacija u posljednjih dvjesto godina razvio nacionalne historiografije kako bi formirali svoj nacionalni identitet i korijene vlastite nacionalnosti smjestili u srednji vijek pa čak i antiku. Države, razne grupe, institucije, pojedinci i mnogi drugi faktori igraju veliku ulogu u formiranju identiteta.¹⁹ Iz tog je razloga danas iznimno teško rekonstruirati realističnu sliku iskustva osmanskih podanika unutar multietničkog i viševjerskog Carstva u kojem odanost političkom autoritetu nije imala mnogo veze s nacionalnom pripadnošću, a pojam nacije imao je neka sasvim druga značenja od današnjih. Dvadeseto stoljeće obilježio je „trend“ stvaranja etnički i vjerski homogenijih nacija, te su brojni ljudi razmješteni, često prisilno, po volji političkih autoriteta, a metode stvaranja homogenih država bile su, između ostalog, masovne selidbe kao relativno miran postupak, ali nažalost su se događali i masakri odnosno genocidi. U današnjici

¹⁶ Darling, Linda T., „The Sultan's Advisors and Their Opinions,“ 179.

¹⁷ Darling, Linda T., „The Sultan's Advisors and Their Opinions,“ 180.

¹⁸ <https://stock.adobe.com/images/original-hand-drawn-map-the-ottoman-empire-in-1683-ad/177209397> pristup 3.7.2023.

¹⁹ Isom-Verhaaren i Schull, ur. *Living in the Ottoman Realm*, 3.

koja slavi homogenost država, jako je teško predočiti jednu heterogenu prošlost, a Osmansko Carstvo bilo je izvanredan primjer heterogenosti.²⁰ Upravo je iz tih razloga tekst poput *Putopisa Evliye Çelebija* neprocjenjivo blago za proučavanje jedne osmanske individue i njenih pogleda na svijet i različitih iskustava.

Bitno je također razlikovati individualni od društvenog identiteta. Individualni identitet odgovara na pitanje „tko sam ja?“ te je on u potpunosti jedinstven. Individualni identitet sačinjen je od različitih čimbenika koji tvore društveni ili kolektivni identitet, a on pak odgovara na pitanje „tko smo mi?“. Društveni identitet prema Hrvatskoj enciklopediji, „može biti spolni ili rodni, dobni, seksualni, rodbinski, jezični, vjerski, nacionalni, regionalni, klasni, profesionalni, organizacijski, klupski, politički, tradicionalni, moderni, itd.“ Neki identiteti mogu biti višestruki. Pojedinci koji imaju više od jednog materinjeg jezika imaju podijeljeni jezični identitet, regionalni identiteti često su podijeljeni jer se osoba može identificirati, primjerice i kao Dalmatinac i kao Europljanin, dok su neki identiteti, kao što je nacionalnost, isključivi. Identiteti su uvjetovani kulturnim i povijesnim promjenama, a bitno je naglasiti kako je individualni identitet rezultat interakcije s drugim osobama odnosno drugim identitetima. Hrvatska enciklopedija navodi i kako „pojedine društvene skupine, od vjerskih do nacionalnih, mijenjaju shvaćanje o razlikama između sebe i drugih u skladu s promjenama u odnosima s drugima, a te su promjene u suvremenosti najčešće uvjetovane dinamikom političkih ili međudržavnih odnosa.“²¹

3.1 Osmanski identiteti

Vrlo je teško definirati identitet u kontekstu Osmanskog Carstva prvenstveno zbog velikog teritorija koje je obuhvaćalo te velikog broja etničkih skupina koje su na tom teritoriju živjele, iako je često predstavljeno kako je osmanski identitet mahom islamski i turski. Osmanski se identitet bolje može pojmiti kao sinteza islamske tradicije, turskog etničkog naslijeđa, bizantske ostavštine i utjecaja drugih etničkih i vjerskih skupina. Pri proučavanju ovog kompleksnog pitanja bitno je i odvojiti se od suvremene nacionalističke retorike bila ona turska, grčka ili arapska.²² U većini povijesnih knjiga na Osmansko Carstvo gleda se kao muslimansko i/ili tursko carstvo, a prosječni Osmanlije bili su definirani kao muslimani koji govore turski. No

²⁰ Tezcan, Nuran. “Evliya Çelebi’s Balkan Travels and His Attitude Toward the Other.” u: *Evliya Çelebi in the Borderlands: New Insights and Novel Approaches to the Seyahatname (Western Balkans and Iran Sections)*, ur. Vjeran Kursar et. al. (Zagreb: Srednja Europa, 2021.), 159.

²¹ <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=26909> pristup: 9.7.2023.

²² Ergul, Asli F. „The Ottoman Identity: Turkish, Muslim or Rum?“ *Middle Eastern Studies*, Vol. 48, br. 4 (2012.), 629.

ovoj definiciji valjalo bi pristupiti s oprezom budući da ne bi bilo ispravno promatrati Carstvo koje je postojalo više od šesto godina kao monolit koji se nije mijenjao kroz različita razdoblja.²³

Baki Tezcan navodi kako tijekom svojih predavanja često podsjeća na definiciju identiteta koja, kako je već rečeno u uvodu, glasi: „skup značajki koje određuju posebnost pojedinca ili skupine u smislu različitosti ili pak pripadnosti u odnosu na druge pojedince ili skupine.“²⁴ U procesu definiranja identiteta koriste se značajke koje se dijele s drugim osobama ili tvorevinama: „musliman kao Ahmad, šiit kao Hasan, iranski Amerikanac poput Fatime, srednja klasa poput Michaela, žena poput Grace, kul poput Joy.“ Osmanlije sa svojim višeslojnim identitetima nisu bili mnogo drugačiji po tom pitanju.²⁵

Baki Tezcan navodi primjer Eremye Çelebija Kōmürjiana, pravoslavnog Armenca koji aspekte svog kompleksnog identiteta koristi po potrebi. Primjerice iz njegovih spisa može se zaključiti kako je bio nezadovoljan osmanskim vladavinom, ali istovremeno je u dobrim odnosima s velikim brojem visokorangiranih osmanskih dužnosnika. Tezcan, koristeći se ovim primjerom, tvrdi kako je osoba s višestrukim identitetima u Osmanskom Carstvu mogla živjeti vrlo uspješno naglašavajući različite aspekte svojih identiteta po potrebi. Potencijalni problemi mogli bi nastati samo u prilikama kada bi jedan od aspekata identiteta počeo dobivati previše na pažnji, pa bi takav pojedinac riskirao gubitak postojećih veza i poznanstava. Iz tog razloga može se reći kako je održavanje ravnoteže među aspektima identiteta bilo od velike važnosti za osobni boljitak pojedinca. U kontekstu podijeljenosti identiteta, zanimljiv je stih osmanskog pjesnika turskog porijekla Şukrija: „*Türk ilen Türk ve Kürd ilen Kürdem*“, u prijevodu „kad sam s Turčinom, Turčin sam, a kad sam s Kurdom, Kurd sam.“²⁶

Pojam „Turčin“ u prošlosti nije nosio značenje kakvo nosi danas. U Osmanskom Carstvu fokus, naime, nije bio na etničkoj podjeli stanovnika Carstva, već na društveno-kulturnoj podjeli s obzirom da je okosnica osmanskog društva bila distanca između vladajuće elite i nižeg sloja podanika, bez obzira na njihovo etničko porijeklo.²⁷ Što se tiče vjere, religijska asimilacija nije bila dio službene politike te je prakticiranje semitskih religija, kao i očuvanje vlastitih društveno-kulturnih tradicija bilo dozvoljeno dokle god se poštovala odanost sultanu.

²³ Ibid, 631.

²⁴ <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=26909> pristup: 9.7.2023.

²⁵ Tezcan, Baki. „Ethnicity, race, religion and social class: Ottoman markers of difference.“ u *The Ottoman World*, ur. Woodhead, Christine (London: Routledge, 2013.), 161-162.

²⁶ S turskog prevela Cvita Hrga. Tezcan, „Ethnicity, race, religion and social class,” 162.

²⁷ Ergul, „The Ottoman Identity,” 630.

Osmanska država možda ni ne bi opstala toliko dugo da je primjenjivala strogu islamizaciju, a međureligijska tolerancija ne samo da je omogućila Carstvu da zadrži veliki teritorij, već je i uvelike doprinijela razvoju raznobožnosti osmanskog identiteta. Tome u prilog ide i činjenica kako unatoč toleranciji, islamski karakter države nije bio upitan, teritorijalno širenje odnosno brojni vojni pohodi na druge države, mahom kršćanske, temeljilo se na tradiciji gaze, a sami Osmanlije bili su ponosni gazije.²⁸

Postoje dokazi kako su Osmanlije bili svjesni identiteta utemeljenih na etno-geografskim i rasnim čimbenicima, koji bi se danas nazvali nacionalnima. Među osobnim sultanovim robovima primijećeno je kako je postojala određena solidarnost među robovima na temelju ranije navedenih čimbenika, primjerice među bosanskim, albanskim i abhazijskim robovima. No, ta solidarnost svejedno nije bila iznad odanosti samom sultanu.²⁹

Članak Mauritsa Boogerta naslova *Homo Ottomanicus* uspoređuje nekoliko ljudi koji su živjeli i djelovali na području Osmanskog Carstva te na temelju različitih, varijabla i konstanti pokušava definirati njihov identitet. Povjesničare koji se bave takoreći seciranjem različitih jedinki odnosno pripadnika osmanskog društva uspoređuje s taksonomistima, a na mjestima jedinke naziva i truplima uspoređujući proces s obdukcijom, što je nadasve zanimljivo. Tzv. „primjerak“ za seciranje, u skladu s prirodnim znanostima, naziva *homo ottomanicus*.³⁰

Kao što je ranije navedeno, važno je razlikovati individualni od društvenog identiteta stoga je pri analizi identiteta Osmanlija bitno razlučiti koji su aspekti identiteta individualni, a koji društveni. Mauritius Boogert aspekte dijeli na varijable i konstante, varijable bi bile aspekti individualnog identiteta, a konstante aspekti društvenog odnosno, u ovom slučaju, osmanskog identiteta. Neke od varijabli bile bi poveznice s elitom osmanskog društva, dobro poznavanje šerijata ili zanimanje pojedinca. Jasno je da i varijable utječu na formiranje nečijeg identiteta, no smatraju se privatnom stvari, pa možda nisu toliko bitne u kontekstu proučavanja osmanskog identiteta. Definicija osmanskog identiteta se, prema Boogertu, mora temeljiti i na studijama slučaja osmanskih seljaka kao važnog dijela društva, no vrlo je teško naći izvore koji bi omogućili takvu perspektivu.³¹

²⁸ Ibid, 631.

²⁹ Tezcan, „Ethnicity, race, religion and social class,” 162.

³⁰ Boogert, Maurits. „Resurrecting Homo Ottomanicus: The Constants and Variables of Ottoman Identity.“ *The Journal of Ottoman Studies* XLIV (2014.), 10.

³¹ Ibid, 11.

Što se tiče konstanti kao aspekata kolektivnog osmanskog identiteta, prva bi bila jezik. Arhetipski Osmanlija govorio je jednim od autohtonih jezika Carstva, a taj pojam je sam po sebi plodno tlo za daljnje rasprave. No, može se reći da se arhetip Osmanlije služio turskim, arapskim, grčkim, kurdskim, srpskim ili bilo kojom kombinacijom tih jezika.³² Drugu konstantu predstavlja vjerska pripadnost, a pripadnost nekoj od religijskih zajednica bila je važna za Osmanlije kao pojedince. Unatoč postojanju pravnih i društvenih razlika između muslimana i nemuslimana, u kontekstu osmanskog identiteta, bilo je važnije pripadati nekoj od zajednica, a pitanje kojoj bilo je manje bitno.³³

Kako bi pojedinac postao službena osoba u Osmanskom Carstvu, a samim time i zaslužio mjesto u višoj klasi, morao je biti musliman. Pripadnici osmanske više klase najčešće su radili u vojnoj ili kakvoj drugoj državnoj službi, te su slijedili islamsku tradiciju. Isto tako, morali su se služiti osmanskim turskim jezikom koji je bio obogaćen leksičkim i morfološkim elementima arapskog i perzijskog. Etničko porijeklo, kao što je ranije navedeno, nije bilo toliko bitno stoga je jedan pojedinac mogao biti uspješan Osmanlija ako je rođen kao musliman ili se preobratio na islam. Dijete rođeno kao nemusliman moglo je doći do visokih pozicija pod uvjetom da se preobrati, a svjedok tomu su brojni albanski, arapski ili armenski veliki veziri i paše u osmanskoj povijesti. Od njih se nije očekivalo da zaborave svoju kulturu i tradiciju, ali morali su živjeti u skladu s učenjima islama, bez obzira na porijeklo. Biti Turčin dugo je vremena bilo samo jedno od mogućih etničkih identiteta u Carstvu, a u odnosu na druge etničke identitete nije bilo ni superiorno niti inferiorno. Analiza osmanskih dokumenata pokazuje da nema jasne definicije etnonima Turčin – u različitim razdobljima imao je različite konotacije. No, postojanje turskog tradicijskog naslijeđa evidentno je i u samoj činjenici da je osmanski turski bio službeni jezik Carstva, iako je bio pod velikim utjecajem arapskog i perzijskog.³⁴

3.2 Evliya Çelebi

Evliya Çelebi u povijesti je poznat kao osmanski putnik i autor, rođen u Istanbulu 1611. godine, a pretpostavlja se da je umro poslije 1683. godine, no nije poznato kada točno.³⁵

Evliya Çelebi školovao se u Istanbulu prvo u medresi, a zatim se, kada ga je 1635. godine posredstvom Melek Ahmed Age, koji je tada bio čuvar sultanova oružja, sultan Murat IV.

³² Ibid, 13.

³³ Boogert, „Resurrecting Homo Ottomanicus,” 14.

³⁴ Ergul, “The Ottoman Identity,” 633.

³⁵ Ágoston, Gábor i Masters, Bruce. *Encyclopedia of the Ottoman Empire*. (New York: Facts on File, Inc., 2009.), 209.

primio na dvor³⁶, obučavao kao paž u carskoj palači Topkapi. Ovakvo obrazovanje učinilo je Çelebija pravim osmanskim gospodinom koji je bio vrlo dobro upoznat s islamskim vjerskim tradicijama, poezijom, kaligrafijom kao i glazbom. Zbog svojih sposobnosti, poglavito duhovitosti, znatiželje i ugodnog glasa bio je u službi nekolicine osmanskih dužnosnika u raznim provincijama, a radio je u svojstvu mujezina, tajnika, zabavljača i dr.³⁷ Još kao mladić uspio je privući pažnju samog sultana svojim glasom, a kasnije se pridružio raznim osmanskim službenicima u ulozi bonvivana, dvorskog pripovjedača, recitatora Kur'ana, mujezina, kurira i pomoćnika.³⁸ Vršio je i posredničke, pregovaračke i diplomatske dužnosti, a nekad je sudjelovao i u provalama osmanskih odreda.³⁹ U službi osmanskih provincijskih upravitelja posjetio je gotovo sve dijelove Carstva, a u službi osmanskih izaslanika kao glasnik je putovao i van granica Carstva, pa je tako u svojem djelu opisao, između ostalog, južne ruske stepe, Sudan, Beč, itd.⁴⁰

Evliyin obiteljski dom nalazio se u Unkapaniju, jednom od starijih dijelova Istanbula, a njegov otac tamo je držao trgovinu nakitom. Sam Evliya navodi kako su se njegovi preci tamo naselili još prilikom osvajanja Istanbula 1453. godine budući da je njegov pradjed Yavuz Er Beg bio stjegonoša Mehmeda II. Osvajača.⁴¹ Također pripovijeda kako je najranije obrazovanje stekao u ili oko očeve trgovine provodeći vrijeme s ljudima raznih pozadina. Zapisao je kako je u ranoj dobi naučio grčki i latinski od Simyona, jednog zlatara u očevoj trgovini, a Simyon ga je podučavao i rimskoj povijesti.⁴² Što se tiče formalnog obrazovanja, pohađao je nižu (mekteb) i višu (medresu) islamsku školu te je službeno bio hafiz, imam i mujezin.⁴³ Jedan od ljudi posebne važnosti za Evliyu Çelebija bio je i Evliya Mehmet Efendi koji ga je naučio recitirati Kur'an, a vjeruje se i da je sam uzeo ime Evliya u čast svog učitelja, iako on nikad nije spomenuo da je imao neko drugo ime.⁴⁴ Naslov „čelebi“ pak bila je titula za školovane ljude u Osmanskom Carstvu tog doba što pokazuje kako ga je on sam zaslužio svojom izobrazbom. Ipak, nije odlučio svoju karijeru nastaviti u tradicionalnoj državnoj službi, već se odvažio putovati.⁴⁵

³⁶ Yurdaydın, Hüseyin G., „Düşünce ve Bilim Tarihi (1600-1839)“ u *Osmanlı Devleti (1600-1908)*, uredio Sina Akşin (Istanbul: Cam Yayinevi, 2002.), 293.

³⁷ Ağoston i Masters, *Encyclopedia of the Ottoman Empire*, 209; Dankoff, *An Ottoman Mentality*, 2.

³⁸ Dankoff, *An Ottoman Mentality*, 9.

³⁹ Moaćanin, Nenad i Jurin-Starčević Kornelija. ““Novi” Evliya Çelebi: autograf “Putopisa””. *Književna smotra* 173 (3) (2014), 77.

⁴⁰ Ağoston i Masters, *Encyclopedia of the Ottoman Empire*, 210; Dankoff, *An Ottoman Mentality*, 2.

⁴¹ Dankoff, *An Ottoman Mentality*, 26-27.

⁴² Ibid, 27.

⁴³ Moaćanin i Jurin Starčević, „“Novi” Evliya Çelebi,“ 77.

⁴⁴ Dankoff, *An Ottoman Mentality*, 30-31

⁴⁵ Moaćanin i Jurin Starčević, „“Novi” Evliya Çelebi,“ 77

Evliya od obitelji najviše spominje oca, imao je i sestre, a najmanje je spominjao majku i brata Mahmuda.⁴⁶ Na početku prvog sveska svoga putopisa, koji je posvećen Istanbulu, izravno spominje svoju obitelj, pripovijedajući kako je molio Boga da mu pomogne odvojiti se od majke, oca i braće i krenuti na putovanje.

„Stalno sam molio Boga da me blagoslovi „tjelesnim zdravljem na ovome svijetu, putovanjem i vjerom u Boga do svoje smrti“, govoreći „Kad bih se barem uspio osloboditi oca, majke i braće i postao svjetski putnik“.⁴⁷

Majka mu je bila podrijetlom s Kavkaza te je bila rodbinski vezana za nekim utjecajnim ljudima u Carstvu.⁴⁸ Otac je bitna figura u njegovom životu te ga često spominje, čak i nakon njegove smrti. Od oca je tražio blagoslov prije nego je započeo svoja putovanja, a upravo mu je on rekao kako bi trebao voditi dnevnik. 1648. godine kada je umro, Evliya je požurio u Istanbul i prekinuo svoje putovanje. Kasnije u više navrata navodi kako je sanjao oca te ga često navodi kao izvor za neke podatke koje navodi u svojem djelu.⁴⁹ S ocem je često posjećivao carski dvor odnosno Topkapı Sarayı, a u prvom svesku detaljno opisuje svoj život na dvoru i odnos sa sultanom. U tim opisima idealizira sultana Murada IV., a sebe prikazuje kao talentiranog mladića. Sultan je od umjetnosti više naginjao glazbi i recitaciji, nego arhitekturi i slikarstvu, pa je iznimno cijenio Evliyino glazbeno umijeće.⁵⁰ Iako se ovaj sultan smatrao okrutnim, mnogi su ga gledali kao vladara koji je vratio slavu Carstvu te ostvario bitne pobjede, od kojih se može istaknuti osvajanje Bagdada 1638. godine. Kako je Evliya proveo formativne godine na njegovom dvoru, razumljiva je činjenica da je on gajio izuzetno pozitivne osjećaje prema sultanu te je sam sebe nazivao štićenikom Murada IV. Kasnije sultane je ipak znao, indirektno kritizirati.⁵¹

Odrastajući u Istanbulu okružen dvorjanima i zanatlijama, Evliya je nerijetko imao prilike čuti o raznim svjedočanstvima, nekad i iz prve ruke, o urbanoj osmanskoj kulturi izvan Istanbula, sve mnogo prije nego što su njegova putovanja započela. Čuo je priče o velikim osmanskim

⁴⁶ Dankoff, *An Ottoman Mentality*, 22-23

⁴⁷ Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. Ur. Robert Dankoff et al. Prvi svezak (Istanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1996.), 24. („Ayâ baba, anne, üstad ve kardeş kahırlarından nice kurtulup dünyayı dolaşan seyyah olurum” diye her an Allah’dan, “Dünyada beden sağlığı, tam seyahat ve son nefeste iman” ricasında idim.“)

⁴⁸ Moaçanin i Jurin Starčević, „Novi“ Evlija Çelebi,“ 77.

⁴⁹ Dankoff, *An Ottoman Mentality*, 23-24.

⁵⁰ Ibid, 32-33.

⁵¹ Ibid, 46.

osvajanjima, ali i o kulturnim pothvatima poput gradnje Süleymanove džamije u Esztergomu u Mađarskoj. O gradnji te džamije ispričao mu je otac, a on sam ju je i posjetio 1663. godine, gotovo stoljeće nakon što je izgrađena. Otac mu je govorio i o arhitektu Sinanu i izgradnji džamije Selimiye u Edirneu.⁵² Evliya Çelebi je bio vrlo ponosan na svoje tursko porijeklo te govori o svojim pretcima koji su s Ertugrulom doputovali iz Transoksanije te se smjestili u Kütahyi i Demirciju. Često govori i o starosti turskog jezika te citira spomenike čagatajskog turskog na Krimu, u Dagestanu i na drugim lokalitetima.⁵³

3.2.1 Çelebijev život na putu

Evliya Çelebi proveo je više od četrdeset godina putujući Osmanskim Carstvom i šire što je detaljno dokumentirao. Sve što je zabilježio objavljeno je u deset svezaka pod nazivom *Seyahatname* odnosno *Putopis* ili doslovno knjiga putovanja, jednim od najbitnijih djela osmanske književnosti. *Putopis* se smatra najvećim djelom te vrste u islamskoj književnosti općenito, a moguće i u svjetskoj.⁵⁴

Na početku druge knjige navodi kako je oduvijek htio putovati, a naročito je htio otići na hadž, ali nije mu bilo lako izbjeći obiteljske obveze.⁵⁵ Prvi put je okusio putovanja u proljeće 1640. godine, nešto prije svog tridesetog rođendana kada je u pratnji prijatelja posjetio Bursu. Učinio je to ne obavijestivši svog oca pa je po povratku prvo tražio njegov blagoslov prije nego li je ponovno oputovao, ovaj put u Izmit. Ova kratka putovanja samo su mu potakla apetit pa je tako već u kolovozu 1640. godine ušao u službu Ketenci Ömer-paše te se pristigavši u Trabzon pridružio vojnom kontingentu koji je preko Kavkaza putovao sve do Krima.⁵⁶ 1641. godine s Ketenci Ömer-pašom sudjelovao je u pohodu na zauzimanje dvorca Azak. Kad je osvajanje dvorca propalo, nije se više u njemu zadržao i otišao je na Krim, a u proljeće je sudjelovao u ponovnom zauzimanju Azaka. Nakon što je proživio potonuće broda na kojem je putovao na povratku s Krima u Istanbul, dugo je izbjegavao putovati morem.⁵⁷

1645. godine sudjelovao je u Jusuf-pašinom pohodu na Kretu.⁵⁸ 1646. godine ulazi u službu Defterzadea Mehmed-paše, upravitelja Erzuruma, a po dolasku u Erzurum, paša ga je stavio u

⁵² Ibid, 50.

⁵³ Dankoff, *An Ottoman Mentality*, 64.

⁵⁴ Ağoston i Masters, *Encyclopedia of the Ottoman Empire*, 209.

⁵⁵ Dankoff, *An Ottoman Mentality*, 2.

⁵⁶ Ibid, 2.

⁵⁷ Nurettin Gemici, „Evliya Çelebi“, u: *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni: Osmanlı'da Felsefe ve Akli Düşünce*, ur. Bayram Ali Çetinkaya et al. (Istanbul: İnsan Yayınları, 2015), 878.

⁵⁸ Fahir İz, „Evliyâ Çelebi ve Seyâhatnamesi“, *Bellefen* 53/207-208 (1979), 711.

službu upravitelja Tabriza što je Evliyi pružilo priliku da proputuje Azerbajdžan, Armeniju i Gruziju. U studenom 1647. godine Defterzade je otpušten iz službe te mu je naređen odlazak u Kars. U otprilike isto vrijeme, Varvar Ali-paša, otpušteni upravitelj provincije Sivas pokrenuo je pobunu razočaran sultanom Ibrahimom te, Varvar i Defterzade tada ujedinjuju snage. Evliya u svom djelu ne krije kako je i sam djelovao s njima u službi glasnika. Nakon što su njihove snage poražene od strane Ipşir-paše kod Ankare. Varvar je smaknut, ali Ipşir-paša smilovao se Defterzadeu Evliyinim posredstvom, a Evliya je rekao da se pobunjenicima pridružio isključivo kako bi mogao putovati. U srpnju 1648. godine Evliya se vraća u Istanbul zbog smrti svog oca te kako bi prisustvovao događanjima u vezi dolaska sultana Mehmeda IV. na prijestolje.⁵⁹ U rujnu iste godine u svojstvu imama i mujezina odlazi u Damask u službi upravitelja Silahdara Murtaza-paše. 1649. godine prati Murtaza-pašu u Sivas, ali on biva otpušten iz službe pa se u srpnju 1650. godine vraća u Istanbul. Odmah potom ulazi u službu Meleka Ahmed-paše te ga je trebao pratiti u Bagdad. Međutim, Melek postaje veliki vezir na godinu dana. Idućih dvanaest godina Evliya je gotovo neprekidno u Melekovoj službi, te prateći ga posjećuje Özü, Silistru i Sofiju.⁶⁰

Nakon kratkog boravka u Istanbulu, Evliya Çelebi ide za Melekom u Van, te sudjeluje u ratnom pohodu protiv pobunjenika Abdal Khana u Bitlisu. Zatim opet odlazi u poslanstvo safavidskom upravitelju u Tabriz. Tom prilikom posjećuje Bagdad te obilazi Mezopotamiju i Kurdistan, a u Van se vraća u svibnju 1656. godine. Nedugo nakon toga Melek Ahmed-paša dobiva premještaj u Özü, a Evliya u njegovoj službi sudjeluje u opsadi Transilvanije 1657. godine. Dvije godine kasnije, u ožujku 1659. godine Melek postaje upravitelj Bosne, ali Evliya zbog sukoba s drugim Melekovim pratiocima, ulazi u službu Köprülü Mehmed-paše te s njim sudjeluje u borbama protiv pobunjenika u zapadnoj Anadoliji. Vraća se na dvor u Edirne u listopadu 1659. godine te sudjeluje u pohodima u Moldaviji, Vlaškoj i Transilvaniji prije nego što se ponovno pridružuje Meleku u Sarajevu. Melek ga je zatim poslao u izaslanstva u Split i do hrvatske granice kako bi razmijenio turske zarobljenike.⁶¹

Evliya Çelebi je u tri navrata posjetio Dalmaciju, a polazište mu je uvijek bilo bosanski gorski krajevi. Prvi put se na obalu spustio sudjelujući u osmanskim prodorima na području između Splita i Zadra, a dva puta je područje posjetio na dužnosti poslanika kako bi sudjelovao u

⁵⁹ Dankoff, *An Ottoman Mentality*, 3.

⁶⁰ Dankoff, *An Ottoman Mentality*, 4.

⁶¹ Dankoff, *An Ottoman Mentality*, 4.

mirovnim pregovorima.⁶² Melek Ahmed-paša dobio carsku zapovijed da započne napad na Zadar i Šibenik 1660. godine, Evliya se pridružuje pohodu te putem opisuje brojne tvrđave i sve što je putem mogao vidjeti.⁶³ Nakon što se ekspedicija vratila u Livno, upravitelj Splita poslao je svoju delegaciju s darovima i zarobljenicima u pokušaju ostvarivanja mira. Melek Ahmed-paša već sljedeće jutro Evliyu šalje u Split da upravitelju dostavi odgovor, a tamo boravi tri dana. U Dubrovniku pak boravi malo duže i to u dva navrata između kojih je posjetio i tvrđavu Novi.⁶⁴ Evliya se trudio razumjeti duboku povijesnu povezanost čitave regije kao i kompleksnu geografsku i demografsku sliku područja koja je posjetio te općenito Dubrovnik i cijelu dalmatinsku regiju često stavlja u širi povijesni kontekst te spominje događaje kako iz bliže tako i iz davnije povijesti.⁶⁵ Moglo bi se reći da njegov stav prema Dubrovniku odražava stav i drugih Osmanlija jer se divi integritetu koji je grad uspio očuvati stoljećima te u svojim opisima daje naslutiti da prema gradu osjeća određeno poštovanje.⁶⁶ Evliya se divi i drugim utvđenjima u Dalmaciji, unatoč činjenici da su predstavljala prepreku Osmanskom Carstvu.⁶⁷ Tako na pozitivan način spominje utvrde u Zadru, Klisu i Kotoru, a za Šibenik kaže da je imao „izvanredno sjajnu utvrdu na stjenovitom terenu.“⁶⁸ Iako se nekim tvrđavama nije uspio približiti, svejedno na njega utisak ostavlja bjelina kamena te često gradove nasiva labudovima i biserima.⁶⁹ Prilikom obilaska Splita ljude opisuje na sljedeći način:

„Budući da se ovaj šeher nalazi u primorju, klima mu je blaga, a žene na glasu ljepotice. Ja sam ih promatrao kako sjede u mnogim dućanima i prodaju robu. Bilo ih je zaista lijepih kao tzv. franačke ljepotice. Oči su im kao u gazele, lice svijetlo, riječi slatke. Lijepe su kao slike i upis-ljepotice. One potvrđuju tačnost polustiha:

*To je posebna slika koja zanosi pamet gledaoca...*⁷⁰

⁶² Kafadar, Cemal, „Evliya Çelebi in Dalmatia: An Ottoman Traveler's Encounters with the Arts of the Franks,“ u *Dalmatia and the Mediterranean. Portable Archaeology and the Poetics of Influence*, ur. Alina Payne (Boston i Leiden: Brill, 2014), 61.

⁶³ Kafadar, „Evliya Çelebi in Dalmatia,“ 62.

⁶⁴ Kafadar, „Evliya Çelebi in Dalmatia,“ 64.

⁶⁵ Ibid, 64, 71.

⁶⁶ Ibid, 70, 72.

⁶⁷ Ibid, 75.

⁶⁸ Ibid, 73. Citat s engleskog prevela Cvita Hrga.

⁶⁹ Ibid, 75.

⁷⁰ Evliya Çelebi. *Putopis. Odlomci o jugoslavenskim zemljama*. Preveo Hazim Šabanović. Treće izdanje. (Sarajevo: Sarajevo Publishing, 1996.), 425.

„Muškarci oblače crno „dukle-odijelo“, a na glavu stavljaju crne platonske šapke. Vrlo su otmjeni, stasiti, elegantni i uljudni ljudi.“⁷¹

U siječnju 1661. godine Melek i Evliya odlaze u Sofiju, ali nedugo nakon toga Melek odlazi u opsadu Transilvanije, a potom se vraća u Istanbul na dužnost pomoćnika velikog vezira. Melek Ahmed-paša umire 1662. godine. Nakon Melekove smrti, Evliya se pridružuje pohodima u Austriji i Mađarskoj, ali navodi i kako je bio na pohodima dalje u Zapadnoj Europi s Tatarima i kako je došao sve do Amsterdama. No, ipak je vjerojatnije kako je sudjelovao u još nekoliko opsada u Mađarskoj i bio na izaslanstvu u Dubrovniku tijekom 1663. godine. U ljeto 1664. godine Evliya je svjedočio osmanskome porazu u bitki kod Monoštera u Mađarskoj. Sljedeće godine u travnju pridružuje se Kara Mehmed-pašinom izaslanstvu u Beču, te još jednom tvrdi kako je otišao dalje u Zapadnu Europu. Nakon toga biva zadužen za pregled tvrđava u Transilvaniji i Mađarskoj, a potom odlazi s Tatarima na pohode u Poljsku i južnu Rusiju te se s njima vraća na Krim. S Krima s Mehmedom Giray Kanom putuje u Dagestan i tamo provodi proljeće i ljeto 1666. pa se vraća u Azov u siječnju 1667. godine. U svibnju 1667. godine ponovno se vraća u Istanbul i žali se kako mu je šest od sedam robova umrlo od kuge u razmaku od samo tjedan dana, a on sam ima problema s očima zbog iznimne hladnoće u Rusiji. Do kraja godine mu je ipak Istanbul dosadio te se odlučio pridružiti pohodu na Kretu.⁷²

1669. i veći dio 1670. provodi u Grčkoj i Albaniji te se vraća kući u prosincu 1670. godine. U rodnom gradu zadržao se šest mjeseci, ali svjedoči kako se tada u Istanbulu osjećao kao u zatvoru te konačno odlučuje otići na hodočašće u Meku, kako bi ispunio svoju cjeloživotnu želju. Napušta Istanbul u svibnju 1671. i odlazi u Damask preko južne Anadolije, zaustavljajući se u Adani, Marašu, Ayıntabu i Kilisu. Pridružuje se velikom hodočasničkom konvoju zajedno s damaškim beglerbegom Sarı Hüseyin Pašom. Nakon obreda hodočašća odlazi u Kairo s egipatskim hodočasnicima koji su se vraćali u svoj rodni grad. Nakon što je proputovao cijeli Egipat kopnom i preko Nila, stigao je i do Sudana i Etiopije⁷³. U Kairu dobiva smještaj i službene dužnosti od osmanskog upravitelja Ibrahim paše, te putuje Egiptom, detaljno zapisujući sve što je vidio i zaključujući da se umirovio nakon pedeset jedne godine putovanja.⁷⁴ Zadnji događaji koje je dokumentirao dogodili su se 1683. godine, stoga učenjaci pretpostavljaju da je umro nedugo nakon, ali točno vrijeme i uzrok smrti nisu poznati.⁷⁵

⁷¹ Ibid, 426.

⁷² Dankoff, *An Ottoman Mentality*, 5.

⁷³ Fahir İz, „Evliyâ Çelebi ve Seyâhatnamesi,“ 712.

⁷⁴ Dankoff, *An Ottoman Mentality*, 6.

⁷⁵ Ágoston i Masters, *Encyclopedia of the Ottoman Empire*, 210.

3.2.2 *Putopis*

Nakon što se smjestio u Kairu napisao je *Seyahatname*. Evliyin *Putopis* ponajviše se temelji na svemu onome što je sam vidio tijekom svojih putovanja, iako su neki ulomci nedvojbeno temeljeni na iskazima nekih drugih autora, a postoji i sumnja u autentičnost nekih drugih ulomaka. Svi istraživači mišljenja su da nisu sve informacije koje pokrivaju deset velikih svezaka *Putopisa* proizvod Evliyinih zapažanja i informacija prikupljenih tijekom njegovih dugih putovanja. U tom smislu sadržaj njegovog djela može se raščlaniti na sljedeći način:

1. Ono što je sam vidio i čuo,
2. Ono što je čuo od drugih osoba,
3. Priče koje su proizvod njegova hiperboliziranja i mašte,
4. Nadrealni događaji: čuda, čarolije, nadnaravna stvorenja itd.
5. Citati drugih autora u izmijenjenom ili skraćenom obliku.⁷⁶

Svakako ovo djelo daje široku sliku Osmanskog Carstva u 17. stoljeću, a uvid dobivamo iz gledišta jednog obrazovanog Osmanlije.⁷⁷ Djelo pokriva otprilike četrdeset godina Evliyinog života, između 1640. i 1680. godine.⁷⁸ Samo djelo je toliko opsežno, da su se rijetki usudili analizirati njegovu strukturu, a većina učenjaka odlučila se fokusirati na određene dijelove *Putopisa*, primjerice što je Evliya imao reći o Izniku, Albaniji ili pak bektašijskim svetištima ili raznim jezicima.⁷⁹

Njegov način pisanja nije puko iznošenje činjenica i statistike već su njegovi opisi opsežni i sveobuhvatni, a gotovo se može reći kako *Putopis* nije namijenjen kao isključivo izvještaj, već ima i svrhu zabaviti čitatelja. Teme obrađene u *Putopisu* su raznolike; djelo govori o gradovima, društvenom životu, ekonomskom stanju, arhitekturi, različitim institucijama, hrani, običajima, lokalnim jezicima s primjerima, legendama, ali Evliya navodi i neke vlastite doživljaje, šale, razne komentare u obliku poezije te razne anegdote o životu na dvoru.⁸⁰ Mnogo pažnje posvećuje i opisu geografskog smještaja gradova koje je posjetio te detaljno opisuje utvrde, rijeke, jezera i sl.

„Većina tvrđava Krčkog sandžaka koje smo spomenuli nalazi se na obalama rijeke Krke. Zapravo, Kninska tvrđava, koja je centar sandžaka, također se nalazi

⁷⁶ Fahir İz, „Evliyâ Çelebi ve Seyâhatnamesi,“, 714.

⁷⁷ Ágoston i Masters, *Encyclopedia of the Ottoman Empire*, 2010.

⁷⁸ Dankoff, *An Ottoman Mentality*, 2.

⁷⁹ Dankoff, *An Ottoman Mentality* 9.

⁸⁰ Ágoston i Masters, *Encyclopedia of the Ottoman Empire*, 210.

na obali rijeke Krke. Ali ove navedene utvrde - Evdonya, Luka i druge, nalaze se na suprotnoj strani rijeke Une.”⁸¹

„Rijeka Raška, koja teče ispod drvenog mosta u gradu, izvire iz jezera u polju Pešter, na jugu, oko grada Bihora u Albaniji. Zatim se miješa s rijekom Ibar. Odatle se pod imenom Raška ulijeva u rijeku Jošanicu. Odatle se u četiri velika kraka razlijeva u vinograde i mlinove grada.“⁸²

„Dojransko jezero: Ulovili smo razne ribe u ovom jezeru. Vrlo su ukusne za jelo. Najviše ima štuke i šarana. Opseg jezera je trinaest milja. Naselje je sagrađeno uz jezero. Mještani koriste vodu iz jezera.“⁸³

Evliya je *Putopis* pokušao sistematski organizirati, ali postoji sudar između dva organizacijska principa; s jedne strane postoji organizacija po geografskim cjelinama, odnosno prostorna organizacija, a s druge strane postoji i kronološka odnosno vremenska organizacija poglavlja.⁸⁴ Jedan od njegovih ciljeva bio je dati potpuni prikaz Osmanskog Carstva i njegovih pograničnih područja pa je tako naginjao prostornoj organizacijskoj shemi. Upravo su opisi gradova najkarakterističnija književna jedinica ovoga djela budući da uvijek slijede isti uzorak; Evliya prvo daje povijesnu pozadinu nekog grada i njegov administrativni ustroj, zatim opisuje njegov geografski položaj zajedno s topografijom grada, a zatim se fokusira na arhitekturu i vizure grada. Opisuje i četvrti grada, vjerske zajednice, klimu, izgled, odjeću i običaje ljudi koji obitavaju u gradu, spominje i uglednike, zatim tržnice, trgovine, proizvode, parkove, vrtove i na kraju završava s grobljima i svetištima zajedno s biografijama preminulih.⁸⁵

Još jedan Evliyin cilj bio je i dati detaljan zapisnik svojih putovanja, a s tim ciljem u središte dolaze njegova naracija u prvom licu i opis avantura koje je doživio. Time do izražaja dolazi kronološka organizacijska shema.⁸⁶ Pojedini dijelovi nalikuju i didaktičkom materijalu, primjerice tekst jednog od poglavlja petog sveska koje je naslovio „Bazı ibret alınacak

⁸¹ Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zilli. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. Peti svezak. Ur. Mümin Çevik. Istanbul: Üçdal Neşriyat, 1984.), 356 („Anlattığımız Karka sancağı kalelerinin çoğu Karka nehri kenarındadır. Hatta, sancak merkezi olan Kinin kalesi de Karka nehri yalısındadır. Ama bu yazılan Evdonya, Luka ve diğer kaleler One nehrinin karşı tarafındadır.“)

⁸² Ibid, 377 („Şehir içinde, ağaç köprü altından akan Raška nehri, güneyde tâ Arnavutluk içinde Buhur kalesi civarında Mesir sahrasındaki bir gölden doğar. Sonra Ayda nehrine karışır. Ondan Raška adıyla Paşâniçe nehrine karışır. Raška nehrinden dört büyük ark ile şehrin bağlarına ve değirmenlerine dağılır.“)

⁸³ Ibid, 54 („Doyran gölü: Bu gölde çeşitli balıklar avladık. Çok lezzetli yemesi olur. Bilhassa turna ve sazan balığı çok olur. Gölün çevre uzunluğu onüç mildir. Kasaba gölü kenarında kurulmuştur. Kasaba halkı gölün suyunu kullanırlar.“)

⁸⁴ Dankoff, *An Ottoman Mentality*, 17.

⁸⁵ Ibid, 17.

⁸⁶ Ibid, 18.

hikayeler“ („Neke poučne priče“⁸⁷), u kojem pripovijeda o susretu s alkemičarom Molla Mehmedom prilikom boravka u gradu Bitlisu.

Postoje i neki drugi događaji koje Evliya opisuje, poput otkrića Amerike, a perspektiva koju daje može se gotovo shvatiti i kao kritika osmanske uskogrudnosti i kratkovidnosti. Naime, on pripovijeda kako su španjolski svećenici, kako ih on naziva, Padre i Kolon došli sultanu Bajezidu II. 1484. godine prilikom opsade Akkermana te predviđjeli da će osvojiti Akkerman, a da će njegov sin Selim vladati Egiptom i svetim gradovima.⁸⁸ Tada su Padre i Kolon najavili da su otkrili novi svijet pun zlata i drugih dragocjenosti te ih ponudili sultanu, na što je on odgovorio da su sveti gradovi i stari svijet dovoljan cilj za pokoriti. Upravo iz tog razloga se ova priča, iako možda neistinita, može shvatiti kao kritika Osmanlijama. Evliya navodi i kako simpatizira s pokorenim sjevernoameričkim plemenima zbog nemira koje su im Europljani donijeli.⁸⁹

Čitav prvi svezak posvećen je Istanbulu: njegovom rodnom gradu i centru njegova svijeta te taj svezak služi zapravo kao svojevrsni vodič kroz grad. Na Istanbul se često osvrtao kao na „Islam-bol“ što bi se s turskog prevelo kao „pun islama“. U svesku detaljno opisuje povijest grada, njegovu arhitekturu, utvrde i građevine te njegovo stanovništvo i događanja iz svakodnevnog života.

„U sredini džamije nalazi se bunar sa bakrenim poklopcem. Neki ljudi gase žed grabeći iz njega kante vode. Zatim su počeli graditi zidove na sve četiri strane i sagradili kupolu na četiri sloja lukova, od porfira, i žuto-bijelo uglačanim visokim mramornim stupovima, te veličanstvenu kupolu pokrivenu plavim olovom.“⁹⁰

„U Istanbulu ima toliko sultanovih i vezirskih džamija, mesdžida, medresa, školi za obučavanje hafiza i proučavanje Kur'ana, osnovnih škola, gostionica, javnih kupališta, karavan-saraja, palača vezira i uglednika, fontana, javnih česmi, slavina i bunara. Muslimanske, kršćanske, židovske četvrti, crkve, pekare, vodenice. Ukratko, treba zapisati koliko kuća, rezidencija na obali, ribolovnih

⁸⁷ Prevela Cvita Hrga.

⁸⁸ Dankoff, *An Ottoman Mentality*, 62.

⁸⁹ Ibid, 63.

⁹⁰ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. Ur. Robert Dankoff et al. Prvi svezak, 30. („Camiin tam ortasında bakır kapaklı bir su kuyusu vardır. Ondan kovalar ile su çekip bazı kimseler su içerek susuzluklarını giderirler. Sonra dört tarafına duvar yapımına başlayıp somaki, zenburî, ruhamî ve sarı ve beyaz cilâlî yüksek mermer direkler üzere dört kat kemerler üzerinde bir kubbe, mavi kurşun ile örtülü mamur bir kubbe yaptılar.“)

područja i pučkih kuhinja ima u gradu Istanbulu. Neka svi ljudi iz susjedstva, umjetnici, zanatlije, imami, propovjednici i upravitelji naselja budu zapisani jedan po jedan i predstavljeni mom svetom pragu.“⁹¹

Evliya kroz svoje djelo razne znamenitosti i građevine uspoređuje s onima u Istanbulu što pokazuje da mu je prijestolnica Carstva često služila kao orijentir. Ostali svesci, od drugog do desetog, opisuju njegova putovanja.⁹² Ovaj svezak do danas ostaje jedan od boljih vodiča za Istanbul ikad napisanih, a Robert Dankoff navodi i kako bi samo 270. poglavlje prvog sveska, u kojem Evliya opisuje kako istanbulski zanatlije, umjetnici i trgovci paradiraju ispred sultana, bilo dovoljno da on ostane zapamćen kao jedan od najvećih osmanskih spisatelja.

Još jedan grad dobio je čitav svezak u *Putopisu* Evliye Çelebija, a to je Kairo, grad u kojem je proživio posljednjih deset godina svog života. Upravo je u tom gradu napisao završnu verziju svog životnog djela, a opisi Kaira koje je ostavio jednako su impresivni koliko i opisi Istanbula.⁹³ Mnogo pažnje posvećuje kairskim džamijama i tekijama, koje opisuje diveći se njihovom interijeru.

„Svatko tko uđe kroz ova vrata bit će zadivljen. Obješeni su lusteri ukrašeni tolikom količinom zlata i tako dragocjeni... Ukrašena je s više od tisuću srebrnih, kristalnih lampi. Oko sarkofaga su svijećnjaci, ružice i kadionice, od kojih je jedna bolja od druge. Seyfüddin Sultan, jedan od sultana Horasana, poslao je dvije lampe i svijećnjak za koje su, kada su ih vidjeli, mislili da su zlatni. Ali izrađeni su od mesinga. Nalikuje umjetničkom djelu kakvo majstori našeg vremena ne bi mogli kreirati. Prekrivena je pozlaćenim tepisima.“⁹⁴

Evliya često povlači paralele između ova dva grada, a svesci u kojima su oni opisani služe kao okvir cijelom *Putopisu* te su jedini koji su jasno odijeljeni po poglavljima. Ostali svesci (2-9)

⁹¹ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. Ur. Robert Dankoff et al. Prvi svezak, 277. („İstanbul içinde ne kadar selâtin ve vezir camii, mescit, medrese, darülkurrâ, darülhadis, sıbyan mektepleri, zaviye, han, hamam, kervansaray, vezir ve âyan sarayları, çeşmeler, sebilhaneler, su muslukları, su kuyuları, Müslüman, Hıristiyan, Yahudi mahalleleri, kilise, ekmekek fırını, börek fırını, simit fırını, peksimet fırını, at değirmeni, su değirmeni, kapan, eminlik kısaca İstanbul şehrim içinde dört mevleviyet (mollalık) yerde ne kadar ev, yalı, dalyan ve imaret cinsinden ne kadar yapı varsa yazılsın. Bütün mahalle halkı, sanat ve meslek sahiplerinin önderleri, imamlar, hatipler, mahalle kethüdarları meşveretleriyle bir bir yazılıp kutlu eşliğime arz edesin.“)

⁹² Dankoff, *An Ottoman Mentality*, 1-2.

⁹³ Ibid, 18.

⁹⁴ Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zilli. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. Peti svezak. Ur. Mümin Çevik. İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1984.), 316. („Bu kapıdan içeri giren hayran kalır. O kadar altın ile süslü, o kadar kıymetli avizeler asılıdır ki... Binden fazla gümüş kandiller, billür, nefes ve moran kandillerle süslüdür. Sandukanın etrafında şamdanlar, gülapdanlar, buhurdanlar var ki biri birinden âlâdır. Horasan padişahlarından, Seyfüddin Sultan iki çırağdan ve şamdan göndermiş ki, gören altın zanneder. Fakat pirinçten dir. Öyle sanatlıdır ki, zamanımızın üstadları yapamazlar. Sırmalı halılar döşelidir.“)

nemaju raspodjelu na poglavlja, ali vidljiva je određena struktura svakog od svezaka, te su svi otprilike iste veličine.⁹⁵

Putopis obiluje digresijama, a jezik koji Evliya koristi oscilira između visoko ukrašene proze do narodnog turskog, a mogu se pronaći i elementi dijalekta. Djelo također ima elemente činjeničnosti, ali i fikcije, a čitajući djelo nekad je teško razlučiti što je bila stvarnost, a što plod Evliyine želje da zabavi čitatelja.⁹⁶ Bitno je i naglasiti kako su neki učenjaci, primjerice Georg Jacob i Machiel Kiel, uspjeti dokazati važnost Evliyinih opisa kao povijesnih izvora na temelju carskih džamija u Edirneu te nekih povijesnih spomenika na području Balkana. Ostaci tih spomenika pokazuju kako je Evliya Çelebi uspio vjerno dočarati njihov izgled te pokazuje kako se njegovim opisima može vjerovati.⁹⁷ S obzirom da postoje određene praznine u poglavljima, kao i dijelovi koji nisu naknadno uređivani, čini se da knjiga nikad nije u potpunosti dovršena. U kontekstu osmanske književnosti *Putopis* nikad nije bio u potpunosti cijenjen s obzirom da se osmanski kanon sastojao od djela napisanih po strogim pravilima. Rukopisi ovog dijela su rijetki te ne postoje reference suvremenika na ovo djelo, ali danas ipak postoje transliterirani rukopisi te prijevodi.⁹⁸ 1843. godine prvi puta je objavljen izbor tekstova iz *Putopisa*, a nakon pojačanog interesa tijekom 19. stoljeća, djelo je u potpunosti prvi puta objavljeno u periodu između 1896. i 1938. na temelju rukopisa. Problematika prvog izdanja svih deset svezaka leži u činjenici da je tekst znatno izmijenjen. Naime, to izdanje *Putopisa* ne može se smatrati tiskanim prijepisom, već je djelo gotovo prevedeno na suvremeni turski i iz tog razloga pretrpjelo je značajne intervencije, uključujući izbacivanje nečitkih dijelova, (pogrešno) tumačenje pojedinih ulomaka, a došlo je čak i do cenzure.⁹⁹

3.2.3 Çelebijev identitet

Evliya Çelebi u *Putopisu* pokazuje tri svoja identiteta, odnosno tri aspekta identiteta. Prvi je muslimanski identitet vojnika gazije koji na sebe preuzima odgovornost širenja religije i interesa Carstva. Drugi identitet je profesionalni identitet državnog službenika koji radi u svojstvu ratnog reportera i poslanika Meleka Ahmed-paše i drugih paša, a treći identitet je identitet putnika, osmanske individue. Što se tiče pogleda na „nevjernike“, tu se ističe Evliyin treći identitet, onaj putnički, jer može s odmakom promatrati druge religije, jezike, kulture,

⁹⁵ Dankoff, *An Ottoman Mentality*, 19.

⁹⁶ Ágoston i Masters, *Encyclopedia of the Ottoman Empire*, 210.

⁹⁷ Dankoff, *An Ottoman Mentality*, 51.

⁹⁸ Ágoston i Masters, *Encyclopedia of the Ottoman Empire*, 210.

⁹⁹ Andrić, Marta, "Polazište hrvatskog prijevoda *Putopisa* Evliye Çelebija." *Filologija: časopis Razreda za filološke znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 71 (2018), 4.

životne stilove, život u gradovima i slično, što ne bi nužno mogao učiniti promatrajući nemuslimane kroz prizmu svog prvog identiteta.¹⁰⁰ On je tako cijenio njihovu arhitekturu, slikarstvo i kiparstvo, pa iako ih je slikao negativno u ratnim okolnostima, u interakciji s njim a u mirnodopskim razdobljima, nerijetko bi pohvalio njihove umjetničke vještine, moć pa čak i mjere zaštite koje su poduzimali protiv Osmanlija. Zanimljivo je kako prilagođava svoje opise ovisno o emocijama koje osjeća; opisujući tehničke mogućnosti i utvrđenja nemuslimana govori kako se služe „đavoljim trikovima¹⁰¹“, a malo kasnije ih naziva pametnima i dalekovidnima.¹⁰² Slične opise možemo vidjeti i prilikom njegova posjeta Dubrovniku, gdje građane prvo naziva „prokletim svinjama“¹⁰³, a zatim navodi kako u gradu postoje vrlo učeni ljudi u raznim disciplinama, zadivljen je jednom od crkvi u gradu te na kraju priznaje kako su veoma promišljeni.¹⁰⁴

„Ovdje su nevjernici vrlo kritični i deduktivni znanstvenici: astrolozi, proricatelji sudbine, kirurzi, flebotomisti i povjesničari. Zapravo, zbog svog majstorstva astrologije, oni znaju da je prorok Muhammed posjednik ovog svijeta. Oni znaju da su se Osmanlije pojavile i da će njihova država vječno trajati, da neće ostaviti nijednog nevjernika na ovoj zemlji, da će vladati do dolaska Mesije i povratka Isusa. U svojim knjigama proročanstava nalaze sudbinu svakog vladara.“¹⁰⁵

„Ali unatoč činjenici da su obnavljali svoje ugovore s Osmanlijama svake godine od Orhana Gazija, oni su još uvijek poput velike kuge pod okriljem Osmanske države, proklete svinje koje se pretvaraju da su iskrene, ali čiji đavolji trikovi zaraze sve nevjernike.“¹⁰⁶

„Istorije pisane na tome jeziku su u ovome carstvu vrlo pouzdane, one nikad ne pišu neistinu. Čak kada neko od njih napiše jedno djelo, onda to djelo i istoriju

¹⁰⁰ Tezcan, “Evliya Çelebi’s Balkan Travels,” 11.

¹⁰¹ Prevela Cvita Hrga.

¹⁰² Tezcan, “Evliya Çelebi’s Balkan Travels,” 12.

¹⁰³ Prevela Cvita Hrga.

¹⁰⁴ Tezcan, “Evliya Çelebi’s Balkan Travels,” 13.

¹⁰⁵ Evliya Çelebi. *An Ottoman Traveller. Selections from the Book of Travels of Evliya Çelebi*. Preveli i uredili Robert Dankoff i Sooyong Kim. (London: Eland, 2010.), 205. (“The infidels here are very critical and deductive scholars: astrologers, diviners, surgeons, phlebotomists and historians. In fact, by their mastery of astrology they know about the Prophet Muhammad's being the possessor of this world. They know that the Ottomans have emerged and their state will last forever, that they will not leave a single infidel on the face of this earth, that they will reign until the coming of the Mahdi and the second coming of Jesus. In their books of prognostication they find the destiny of every ruler.”)

¹⁰⁶ Ibid, 205 („But despite the fact that they had renewed their treaty with the Ottomans every year since Orhan Gazi, still they are like the great plague under the wing of the Ottoman state, damnable swine who maintain the pretence of truth but whose satanic machinations infect all the infidels.”)

prostudiraju svi sveštenici, pa ako nađu da u njoj nema ništa neumjesno, da nema pretjeranosti niti nedostataka, onda je svi potpišu svojim potpisima kao mišljenje sviju i potvrde pečatima dvanaest banova. Posle toga izdaje se nalog da se djelo štampa.“¹⁰⁷

U svom *Putopisu* Evliya koristi tursku imenicu *ayıp* (hrv. sramota) na dva različita načina. Prvi način je da, iz perspektive pripadnika osmanske elite, neku praksu ili običaj nazove sramotnim.¹⁰⁸ Takav događaj dogodio se u Splitu na diplomatskoj misiji. Kapetan straže rekao je Evliyi i njegovoj pratnji kako moraju ostaviti svoje oružje i u grad ući nenaoružani, no Evliya mu odgovara:¹⁰⁹

“Prema našem zakonu, sramotno je da poremetimo naš sastav i uđemo nenaoružani”, rekao sam. “Ako nam ne dopustite da uđemo u tvrđavu u našem sastavu, vratit ćemo se.”¹¹⁰

Drugi način je skoro pa suprotnica prvom, a to je da izrazi da lokalni narodi neku praksu ili običaj ne smatraju sramotnim, iako bi Osmanlije takvo nešto učinili, primjerice¹¹¹:

“Nemali broj obrtnika radi kod kuće; kupnju i prodaju na tržnici obavljaju žene - i udane žene i lijepe djevojke - koje otvoreno pokazuju svoju odjeću. U kršćanstvu se to ne smatra sramotnim ponašanjem.”¹¹²

“Žene sjede zajedno s nama Osmanlijama, piju i čavrljaju, a njihovi muževi ne progovaraju ni riječi nego izađu van. I to se ne smatra sramotnim. Razlog je taj što su u cijelom kršćanskom svijetu žene glavne, a ponašale su se ovako neprikladno još od vremena Djevice Marije.”¹¹³

¹⁰⁷ Evliya Çelebi. *Putopis. Odlomci o jugoslavenskim zemljama*. Prev. Šabanović, 425.

¹⁰⁸ Dankoff, Robert. “Ayıp değil! (No Disgrace!)” *Journal of Turkish Literature* 5 (2008.), 77

¹⁰⁹ Dankoff, “Ayıp değil!”, 78-79; Evliya Çelebi. *An Ottoman Traveller. Selections from the Book of Travels of Evliya Çelebi*. Prev. i ur. Dankoff i Kim, 163.

¹¹⁰ Evliya Çelebi. *An Ottoman Traveller. Selections from the Book of Travels of Evliya Çelebi*. Prev. i ur. Dankoff i Kim, 163. (“According to our kanun it is disgraceful to break our formation and enter unarmed,” I said. “If you do not allow us to enter the castle in our formation we will go back.”)

¹¹¹ Dankoff, “Ayıp değil!”, 77

¹¹² Evliya Çelebi. *An Ottoman Traveller. Selections from the Book of Travels of Evliya Çelebi*. Prev. i ur. Dankoff i Kim, 210. (“Quite a few of the craftsmen work at home; buying and selling in the marketplace being handled by women – both matrons and lovely maiden girls – who display their wears openly. In Christendom this is not considered shameful behaviour.”)

¹¹³ Evliya Çelebi. *An Ottoman Traveller. Selections from the Book of Travels of Evliya Çelebi*. Prev. i ur. Dankoff i Kim, 231. (“The women sit together with us Ottomans, drinking and chatting, and their husbands do not say a word but rather step outside. And this is not considered shameful. The reason is that throughout

Iz ovih primjera vidimo i Evliyinu potrebu da objasni zašto takva praksa nije sramotna, odnosno povezuje ju s kršćanskim običajima čije korijene vidi u štovanju Djevice Marije.¹¹⁴

Prilikom boravka s Tatarima opisuje njihov običaj jedenja konjskog mesa s čim se prvi put susreo na Krimu 1641. godine. Prilikom kasnijeg posjeta njima, on razglaba o različitim mišljenjima islamskih pravnih škola što se tiče upravo tog mesa, a na sličan način opisuje svoje iskustvo u Sudanu 1672. godine kada mu je za obrok ponuđeno meso žirafe.¹¹⁵ S konzumacijom ljudskog mesa, Evliya se susreće tijekom boravka s Kalmicima. Iako zna da je to pogrešno i zabranjeno, svejedno mu je zanimljivo, stoga prenosi sljedeće:¹¹⁶

“Jednog dana dogodilo se da je jedan od sinova šaha Moyinçaka umro. Ispekli su njegovo tijelo, izlili mast i krv, a meso su jeli uz veliko veselje. Kad sam prolazio, pozvali su me na gozbu govoreći: „Dođi, možeš i ti kušati sina našeg cara.”

(...)

“Tako je glasio njihov bogohulni odgovor, i još neke riječi koje se ne usuđujem zapisati. Oni nisu svjesni da su nevjernici ili da su zalutali (...). Oni su jednostavno zvijeri u obliku ljudi, Žuto Pleme”

“Gospodo,” povikao sam, “zar se može jesti ljudsko meso? Nije li gorko?”

“Gorko je”, rekao je stari Kalmik. “Nemoj to jesti. Ali ako želiš znati kakvog je okusa, samo poljubi ženu i okusi koliko je to slatko. Ako jedeš ljudsko meso, postat ćeš vječan od njegove slatkoće i živjet ćeš dugo, poput nas.”¹¹⁷

Evliya je prilikom posjeta čerkeškom mjestu Bozodoku nehotice pojeo med napravljen u koloniji pčela smještenoj na ljudskom truplu. Naime, Čerkezi su imali običaj ostaviti ljudsko

Christendom women are in charge, and they have behaved in this disreputable fashion ever since the time of the Virgin Mary.”)

¹¹⁴ Dankoff, “Ayıp değil!”, 77; Evliya Çelebi. *An Ottoman Traveller. Selections from the Book of Travels of Evliya Çelebi*. Prev. i ur. Dankoff i Kim, 231.

¹¹⁵ Dankoff, *An Ottoman Mentality*, 58-59

¹¹⁶ Dankoff, *An Ottoman Mentality*, 59

¹¹⁷ Evliya Çelebi. *An Ottoman Traveller. Selections from the Book of Travels of Evliya Çelebi*. Prev. i ur. Dankoff i Kim, 254-255. (“One day it happened that one of the Moyinçak Shah’s sons had died. They roasted his body, poured out the fat and blood, and were eating the flesh accompanied by great merriment and festivity. When I passed by they invited me to the feast, saying: “Come, you too can partake of our emperor’s son.” (...)) “Such was their blasphemous reply, and some words that I dare not write down. They have no sense of being infidels or going astray (...). They are simply beasts in the shape of men, the Yellow Tribe.” “Sirs,” I cried, “can one really eat human flesh? Isn’t it bitter?” “It is bitter,” and old Kalmyk said. “Don’t eat it. But if you want to know what it tastes like, just kiss a woman and see how sweet it is. If you eat human flesh you will derive eternal life from its sweetness and will live long, like us.”)

tijelo obješeno u kutiji na drvu hrasta kako bi pčele napravile koloniju; ako bi uspjele stvoriti med, preminuli bi otišao u raj, ako ne bi uspjele, preminuli su bili osuđeni na pakao. Evliya je bio zgrožen tom praksom.¹¹⁸

„Što to jedete, gospodine Evliya?“¹¹⁹

„Pridružite nam se,“ odgovori sam. „To je nekakav dlakavi med. Nisam siguran je li bio čuvan u kozjoj ili ovčjoj koži.“¹²⁰

Ali Can, koji je govorio čerkeški, upita našeg domaćina odakle mu med. Čerkez je zaplakao.¹²¹

„Uzeo sam iz očevog groba,“ rekao je.¹²²

Razumio sam riječi, ali nisam ga baš shvatio. Ali Can je objasnio, „Prošlog mjeseca, umro mu je otac i položio je truplo u sanduk na grani velikog stabla vani u dvorištu. Pčele su zauzele područje oko prepona i penisa. Sada, kao poseban dar, ponudio vas je medom sa stidnim dlakama njegova oca.“¹²³

(...)

Ovo je svakako bio čudan i uznemirujući događaj.¹²⁴

Što se tiče drugih praksi, Evliya opisuje ceremoniju ženskog obrezivanja kod Egipćana te opisujući i samu ceremoniju te njezino moguće porijeklo, navodi kako je taj običaj svojstven

¹¹⁸ Dankoff, *An Ottoman Mentality*; Evliya Çelebi. *An Ottoman Traveller. Selections from the Book of Travels of Evliya Çelebi*. Prev. i ur. Dankoff i Kim, 253-254.

¹¹⁹ Evliya Çelebi. *An Ottoman Traveller. Selections from the Book of Travels of Evliya Çelebi*. Prev. i ur. Dankoff i Kim, 253. Citirano u: Dankoff, *An Ottoman Mentality*, 60. („What are you eating, Evliya Efendi?“)

¹²⁰ Evliya Çelebi. *An Ottoman Traveller. Selections from the Book of Travels of Evliya Çelebi*. Prev. i ur. Dankoff i Kim, 253. Citirano u: Dankoff, *An Ottoman Mentality*, 60. („Join us,“ I replied. „It's a kind of hairy honey. I wonder if it was stored in a goatskin or a sheepskin.“)

¹²¹ Evliya Çelebi. *An Ottoman Traveller. Selections from the Book of Travels of Evliya Çelebi*. Prev. i ur. Dankoff i Kim, 253. Citirano u: Dankoff, *An Ottoman Mentality*, 60. („Ali Can, who knew Circassian, asked our host where the honey came from. The Circassian broke out weeping.“)

¹²² Evliya Çelebi. *An Ottoman Traveller. Selections from the Book of Travels of Evliya Çelebi*. Prev. i ur. Dankoff i Kim, 253. Citirano u: Dankoff, *An Ottoman Mentality*, 60. („I took from my father grave,“ he said.)

¹²³ Evliya Çelebi. *An Ottoman Traveller. Selections from the Book of Travels of Evliya Çelebi*. Prev. i ur. Dankoff i Kim, 253-254. Citirano u: Dankoff, *An Ottoman Mentality*, 60-61. („I understood the words, but didn't quite grasp the import. Ali Can explained, „Last month his father died and he placed the corpse in a box on a branch of a big tree in the courtyard outside. Honeybees colonised the area around the groin and penis. Now, as a special favour, he has offered you honey with his father's pubic hairs.“)

¹²⁴ Evliya Çelebi. *An Ottoman Traveller. Selections from the Book of Travels of Evliya Çelebi*. Prev. i ur. Dankoff i Kim, 253-254. Citirano u: Dankoff, *An Ottoman Mentality*, 60-61. („This was certainly a strange and disturbing event.“)

beduinskim Arapima.¹²⁵ Evliya nema negativ stav prema ovom običaju te navodi legendu kako takav zahvat može povećati seksualno zadovoljstvo.¹²⁶

Na Europljane se uvijek referira negativno, ali određeni aspekti europske civilizacije često kod njega ostavljaju pozitivan dojam. Čak i na osobnoj razini, nije imao problema sprijateljiti se s određenim Europljanima, a primjer tomu je jedan njemački liječnik u Beču koji je znao nešto turskog jezika te je naučio Evliyu neke korisne fraze na njemačkom i talijanskom. Evliya je bio zadivljen njegovim liječenjem jednog pacijenta te je pri povratku u kamp ispričao Kara Mehmed Paši kakvoj je operaciji prisustvovao.¹²⁷ Postoje još neki prijatelji koje je spominjao, poput jednog moskovskog poslanika kojeg je upoznao prilikom putovanja južnom Rusijom, a domaćin na Krimu tom mu je prilikom 1667. godine u Azovu čak rekao da je toliko mnogo putovao zemljama nevjernika da se i zaljubio u nevjernike. Opisujući europske nevjernike u ratnim okolnostima, naginge klišejima poput toga da nose crne šešire i zazivaju Boga.¹²⁸

U mirnodobnim okolnostima, cijeni europske običaje, a kao glazbenik divi se orguljama koje je imao prilike vidjeti u Europi, posebice orguljama u katedrali svetog Stjepana u Beču.¹²⁹

„Ništa nije poput Davidovih orgulja koje se mogu pronaći u crkvama ijedne nevjerničke zemlje. Sadržava 300 glazbenih instrumenata, uključujući bubnjeve i timpane i rogove i gajde. Taj učinak ne može se opisati riječima, niti pismom niti govorom; mora se čuti da bi se razumio. Orgulje se moraju vidjeti; kako kaže stih, Kako se sluh može mjeriti s vidom?“¹³⁰

Bečku katedralu opisuje u vrlo pozitivnom tonu:

„Od svega, samostan po imenu (sveti) Stjepan u samom centru grada je takva vebna i drevna građevina da ništa takvo do sada nije sagrađeno niti će biti u Turskoj, Arabiji i Perziji, pa ni u sedam klima kršćanstva. Putnici što dođu

¹²⁵ Dankoff, *An Ottoman Mentality*, 61. Evliya Çelebi. *An Ottoman Traveller. Selections from the Book of Travels of Evliya Çelebi*. Prev. i ur. Dankoff i Kim, 409-410.

¹²⁶ Dankoff, *An Ottoman Mentality*, 61. Evliya Çelebi. *An Ottoman Traveller. Selections from the Book of Travels of Evliya Çelebi*. Prev. i ur. Dankoff i Kim, 410.

¹²⁷ Dankoff, *An Ottoman Mentality*, 64.

¹²⁸ Ibid, 65.

¹²⁹ Ibid, 65.

¹³⁰ Evliya Çelebi. *An Ottoman Traveller. Selections from the Book of Travels of Evliya Çelebi*. Prev. i ur. Dankoff i Kim, 238. („And there is nothing like the organ of David found here in the churches of any infidel country. It comprises 300 musical instruments, including drums and kettledrums and horns and pipes. The effect cannot be described by words, either spoken or written; one must hear it to understand it. It is an organ that has to be seen; as the verse has it, How can hearing measure up to seeing?“)

kopnom i morem kažu da joj nema ravne u naseljenoj četvrtini svijeta i to je istina.“¹³¹

„Ako čovjek pogleda ovaj samostan iz daljine, njegove oči zaslijepit će blještavilo prozorskih stakala od rezanog stakla i kristala i sjaj zlatnih križeva velikih koliko i čovjek, na 300 mjesta. Ova velika katedrala sija kao rudnik zlata u planini Akra u Kurdistanu i zasljepljuje oči kao planina svjetla. To je uistinu sjajan hram šovanja Mesije (kršćanstva).¹³²

Evliya je pohađao satove slikanja tijekom svog obrazovanja na carskom dvoru te iz tog razloga uvelike cijeni i slikarstvo. Upravo u katedrali svetog Stjepana ostaje zadivljen prikazima raja i pakla te u tom trenutku priznaje franačku superiornost u umjetnosti slikarstva, a zanimljivo je da tu koristi pojam Franci umjesto pojma nevjernici kojem je inače sklon.¹³³

“Ali kada vidi prikaz raja u ovoj bečkoj crkvi sv. Stjepana koja je nesretno sjedište njemačkog kralja, čovjek poželi umrijeti i otići u raj, prisjećajući se stiha iz Kurana (89:30), *Pridružite se slugama Mojim i uđite u Moj raj*.¹³⁴

“Uistinu, u slikanju su Franci u prednosti nad Indijcima i Perzijancima.”¹³⁵

Vrlo detaljno je opisao tri prikaza iz katedrale: prikaz raja, pakla i čistilišta te na koncu zaključio:

“Ukratko, moje izvještaj ovih prikaza raja i pakla i mjesta među njima je samo kap u moru ili atom u suncu. Nemoguće ih je opisati; jednostavno ih sami morate vidjeti.”¹³⁶

¹³¹ Ibid, 235. (“Of all, the monastery named (St) Stephan in the very centre of the city is such a grand and ancient structure that nothing like it has been or will be built in Turkey, Arabia and Persia, or in the seven climes of Christendom. Travellers coming by land and sea say that it has no equal in the inhabited quarter of the world, and it is true.”)

¹³² Evliya Çelebi. *An Ottoman Traveller. Selections from the Book of Travels of Evliya Çelebi*. Prev. i ur. Dankoff i Kim, 235. („If a man looks at this convent from a far distance, his eyes will dazzle from the sparkle of the window panes of cut glass and crystal and from the gleam of the gold crosses, tall as a man, in 300 places. This great cathedral glitters like the gold mine of Mt Akra in Kurdistan and dazzles the eyes like a mountain of light. It is such a brilliant temple of Messiah-worship (Christianity).“)

¹³³ Tezcan, “Evliya Çelebi’s Balkan Travels,” 14

¹³⁴ Evliya Çelebi. *An Ottoman Traveller. Selections from the Book of Travels of Evliya Çelebi*. Prev. i ur. Dankoff i Kim, 241. (“But when one sees the depiction of paradise in this Stephan Church of Vienna, which is the ill-fortuned seat of the German king, one wishes to die and go to heaven, recalling the Koranic verse (89:30), *Join My servants and enter My Paradise*.”)

¹³⁵ Ibid, 241. (“Truly, when it comes to painting, the Franks prevail over the Indians and Persians.”)

¹³⁶ Ibid, 242. (“In short, my account of these depictions of heaven and hell and the place between is but a drop in the sea or an atom in the sun. It is impossible to describe them; you simply have to see them for yourself.”)

Evliyin stav prema Perzijancima je pomalo negativan, a često u opisima njih i njihovih običaja koriste pogrdne epitete te ne krije svoje predrasude protiv Safavida kao osmanskih neprijatelja. S druge strane ipak negira neke predrasude koje drugi ljudi gaje prema njima opisujući svoje vrijeme provedeno u njihovom okruženju te pruža uvid u safavidsku kulturu, rituale i vjerovanja običnih ljudi u gradovima i selima koje posjećuje.¹³⁷ Evliya je u Iranu uživao veliko poštovanje kao predstavnik osmanske vlade.¹³⁸ On sam kako je prolazio kroz granične gradove izražava žaljenje za ekonomskim poteškoćama koja su uzrokovala osmanska osvajanja u tom području te se molio za njihov oporavak.¹³⁹ Također izražava divljenje ljepoti grada Tabriza i njegovoj okolici:

“Jer u čitavom perzijskom kraljevstvu nema grada i okolice ljepše od Tabriza, osvajača srca i Isfahana, znanog kao polovica svijeta. To je velik i drvan grad ugodne klime, ljupkih momaka i djevojaka, visokih građevina i brojnih zaklada i institucija.”¹⁴⁰

U kontekstu Evliye Çelebija, treba istaknuti da osmanska vladajuća klasa nije bila protiv šijita samo zato što se njihovi nazori ne poklapaju s nazorima sunitskog islama. Kizilbaše, koji su bili šijitski muslimani, su kroz povijest stvarali razne probleme Osmanskom Carstvu te su često dizali ustanke stoga ih je osmanska ulema proglasila hereticima kako bi opravdala sukobe s njima.¹⁴¹ A proklinjanje tri kalifa (Abu Bakra, Omara i Osmana) od strane Kizilbaša samo je doprinosilo netrpeljivosti:¹⁴²

“Selo koje cvate s bezbrojnim voćnjacima i vrtovima – neka ga Bog Osvetnik uništi! Jer su svi njegovi stanovnici šijiti koji psuju kalife. Ovo je prvi put u Perziji da sam ih čuo – Bože sačuvaj! – kako psuju kalifa Omara. Gotovo sam skrenuo s uma. Ali bio sam slab i umoran, još ne u stanju da poduzmem nešto. Inače bih lako mogao ubiti prokletnika; jer kada osmanski poslanici dođu u

¹³⁷ Dankoff, *An Ottoman Mentality*, 67; Zarinebaf, Fariba, „Evliya Çelebi in Azerbaijan. The Economic and Religious Landscape of a Borderland Region in the Seventeenth Century,“ u *Evliya Çelebi in the Borderlands: New Insights and Novel Approaches to the Seyahatname (Western Balkans and Iran sections)*, ur. Vjerran Kursar et. al. (Zagreb: Srednja Europa, 2021), 65.

¹³⁸ Zarinebaf, „Evliya Çelebi in Azerbaijan,“ str.70.

¹³⁹ Ibid, 72.

¹⁴⁰ Evliya Çelebi. *An Ottoman Traveller. Selections from the Book of Travels of Evliya Çelebi*. Prev. i ur. Dankoff i Kim, 61. (“Because in the entire kingdom of Persia there is no city and no countryside as fine as Tabriz, the ravisher of hearts and Isfahan, known as half the world. It is a large and ancient city with delightful climate, lovely boys and girls, lofty buildings and numerous foundations and institutions.”)

¹⁴¹ Zarinebaf, „Evliya Çelebi in Azerbaijan,“ 74.

¹⁴² Ibid, 74.

Perziju, slobodni su da ubiju i četvoricu Kizilbaša koji psuju za četiri Prorokova pratitelja, bez pitanja. Za sada sam se strpio.”¹⁴³

Prema Kurdima Evliya nema pozitivno stajalište, opisuje ih kao grube i neposlušne. Sličan stav ima i prema Romima, smatra ih nereligioznima i pohlepnama.¹⁴⁴ Židove opisuje kao uskogrudne i fanatične te navodi kako ne žele jesti meso koje su zaklali muslimani te odbijaju jesti pročišćeni maslac, već samo svježi maslac.¹⁴⁵ Spominje i Židove karaitske tradicije na Krimu koji pak imaju drugačije prehrambene navike:

„Karaiti ne razlikuju hranu koja je košer od one koja to nije. Jedu što god im se posluži čak i ako je pripremljeno s pročišćenim maslacem, i bilo kakvo meso, čak i ako tetiva nije odstranjena.“¹⁴⁶

Za razliku od Perzijanaca, ne pokušava demantirati stereotipe koji se vežu za njih.¹⁴⁷ Navodi i kako Židovi gaje posebnu mržnju prema imenu Muhamed te prenosi da su u Trabzonu Židovi ubili ili porobili na stotine dječaka tog imena.¹⁴⁸ Konkretno, spominje jedan stereotip za koji se smatra da je proizašao iz kršćanstva, a to je da Židovi navodno ubijaju proroke. Sam Evliya navodi da je određene priče čuo od Grka, a uvriježeno je mišljenje da su muslimani (uključujući preobraćenike) u Anadoliji širili takve priče nakon što su ih čuli od kršćana koji su obitavali na istom području.¹⁴⁹ Jednu od takvih priča navodi u devetoj knjizi spomenuvši se majke cara Konstantina Velikog, Helene. Ona je, naime, u Jeruzalemu upoznala jednog patrijarha po imenu Makarios, a prema Evliyi, Židovi su Isusa razapeli po njegovoj inicijativi¹⁵⁰:

¹⁴³ Evliya Çelebi. *An Ottoman Traveller. Selections from the Book of Travels of Evliya Çelebi*. Prev. i ur. Dankoff i Kim, 56. (“A flourishing village with orchards and gardens beyond number – may God the Avenger destroy it! Because all the inhabitants are Shi’is and caliph cursers. This was the first time in Persia that I heard them – God forbid! – cursing the Caliph Umar. I nearly went out of my mind. But I was weak and tired, not yet in a position to do anything about it. Otherwise I could easily have killed that accursed curser; because when Ottoman envoys come to Persia they have the liberty of killing up to four Kızılbaş cursers for the sake of the Four Companions of the Prophet, no questions asked. For now I bore it patiently.”)

¹⁴⁴ Dankoff, *An Ottoman Mentality*, 67.

¹⁴⁵ Dankoff, *An Ottoman Mentality*, 68-69.

¹⁴⁶ Evliya Çelebi. *An Ottoman Traveller. Selections from the Book of Travels of Evliya Çelebi*. Prev. i ur. Dankoff i Kim, 250. (“The Karaites do not distinguish kosher and unkosher foods. They eat whatever they are served, even if it is prepared with clarified butter, and any kind of meat, even with the tendon not removed.”)

¹⁴⁷ Ibid, 68-69.

¹⁴⁸ Dankoff, *An Ottoman Mentality*, 68-69; Karateke, Hakan T. „Evliya Çelebi's Perception of Jews,“ u *Disliking Others. Loathing, Hostility and Distrust in Premodern Ottoman Lands*, ur. Hakan T. Karateke et. al. (Boston: Academic Studies Press, 2018.), 134.

¹⁴⁹ Karateke, Hakan T. „Evliya Çelebi's Perception of Jews,“ u *Disliking Others. Loathing, Hostility and Distrust in Premodern Ottoman Lands*, ur. Hakan T. Karateke et. al. (Boston: Academic Studies Press, 2018.), 131.

¹⁵⁰ Evliya Çelebi. *An Ottoman Traveller. Selections from the Book of Travels of Evliya Çelebi*. Prev. i ur. Dankoff i Kim, 337; Karateke, Hakan T. „Evliya Çelebi's Perception of Jews,“ 130-131.

“Čini se da su Židovi i on znali stablo (ili komad drva) gdje se razapeće dogodilo. Na koncu je pokazao mjesto Heleni. Kopala je i pronašla grob i tri stabla (komada drva) u obliku križa.”¹⁵¹

Još jedna anegdota koju Evliya prenosi je priča o gradnji jednog od minareta na džamiji Süleymaniye. Navodi kako je Sulejman morao zaustaviti gradnju minareta na godinu dana kako bi se temelji slegnuli. Čuvši to, perzijski kralj poslao je tisuću vrećica novca i kutiju punu vrijednih dragulja uz pismo u kojem je stajalo:¹⁵²

“Zbog vašeg prijateljstva, šaljem vam ovaj novac iz riznice i ove dragulje. Prodajte ih i potrošite novac te se potudite dovršiti džamiju. Dopustite nam da sudjelujemo u vašim pobožnim djelima.”¹⁵³

Sulejman je primio poslanika te pred njim razdijelio sav novac Židovima u Istanbulu te mu se obratio na sljedeći način:

*“Heretik na sudnji dan
Bit će magarac ispod Židova.*

Vašim gospodarima Židovima onda, koji će vas zajahati kada tomu dođe vrijeme, neka bude dodijeljen vaš novac, tako da kada vas zajaše na sudnji dan, neka vas poštede mamuza i biča. Inače, kakve veze imaju ljudi poput vas, koji odbacuju obrednu molitvu, imaju s pobožnim djelima poput osnutka džamije?”¹⁵⁴.

Što se tiče stavova prema muslimanima, upravo tu Evliya iskazuje svoj široki pogled na svijet što bi se očekivalo od jednog Osmanlije obrazovanog na carskom dvoru u Istanbulu.¹⁵⁵ Činjenica da je bio pobožni musliman koji je bio odan svojoj tradiciji i, kao i njegovi drugi osmanski suvremenici, bio siguran u superiornost vlastite kulture, nije ga spriječila da upozna strane svjetove i vještine. Osim iskrene pobožnosti, bio je i prilično tolerantan, baš kao tipični

¹⁵¹ Ibid, 337; (“It seems that the Jews and he knew the tree (or piece of wood) on which the crucifixion happened. Eventually he showed Helena the place. She excavated and found a grave and three trees (pieces of wood) in the shape of crosses.”)

¹⁵² Ibid, 13.

¹⁵³ Ibid, 13. (“Due to your friendship, I have sent to you this amount of money from the treasury and these jewels. Sell them and spend the money, and take pains to finish the mosque. Let us have a share in your pious works.”)

¹⁵⁴ Ibid, 13. (“*The heretic on judgement day, Will be an ass beneath the Jew.* To your masters the Jews then, who will mount you when the time comes, let your money be allotted, so that when they do mount you on judgement day, they may spare you the spur and whip. Otherwise, what do folk like you who reject ritual prayer have to do with pious works like founding a mosque?”)

¹⁵⁵ Dankoff, *An Ottoman Mentality*, 69.

Osmanlija iz 17. stoljeća.¹⁵⁶ Primjerice, on sam nije pio alkohol, ali ne omalovažava druge muslimane koji piju alkohol ili uživaju u drugim porocima, a neke islamske sekte poput Kadizadelija kritizira zbog njihove uskogrudnosti i fanatizma.¹⁵⁷ Iz više mjesta u njegovom djelu može se iščitati njegov stav prema alkoholu; u *Putopisu* je opisao nekoliko situacija u kojima je bio ponuđen alkoholom ili došao u doticaj s narodima koji ga konzumiraju. Prilikom posjeta Nikoli Zrinskom, banu Hrvatske i Slavonije u svrhu otkupljivanja jednog neimenovanog osmanskog kapetana iz Bihaća, Evliya je sa sobom vodio osmansku pratnju iz Bosne, ali im nije u potpunosti vjerovao. Iz tog razloga im prije ulaska u neprijateljski teritorij daje upozorenje na ono što ih čeka.¹⁵⁸

„Slušajte, gazije! Zemlja u koju ulazimo, pod primirjem, je neprijateljska zemlja gdje su dopušteni vino, žene i dječaci. Nađem li vas sa ženom ili dječakom ili ošamućene rakijom, na smrt ću vas prebiti. Je li vam jasno?“¹⁵⁹

Drugom prilikom, dok je s pratnjom tražio plijen u okolici Ribnice, naišao je na pet bosanskih graničara i njihovo desetero zarobljenika. Graničari su ga pozvali da se pridruži te su mu uz jelo ponudili i vino. Evliya je vino uporno odbio no graničari su vršili pritisak na njega opravdavajući se da je to vino plaćeno njihovom krvlju i kao takvo plijen koji su stekli svetim ratom.¹⁶⁰

U Tabrizu je imao prilike u više navrata razgovarati s Kelp Ali Kanom te ga je on jednom ponudio i vinom, no Evliya ga je odbio:

„Kunem se Bogom,“ rekao sam, „i čistim duhom Alija, da od vremena kada sam rođen sve do danas, nikada nisam okusio zabranjenu hranu, opojno piće, afrodizijačku tvar niti opojnu drogu.“¹⁶¹

¹⁵⁶ Hamit Aydogan, „Eviya Çelebi'ye göre 17. yüzyılda Edirne“ (diplomski rad, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 8.

¹⁵⁷ Dankoff, *An Ottoman Mentality*, 70

¹⁵⁸ Kursar, Vjeran, „Evliya Çelebi and Drinking Culture in the Western Balkans in the Seventeenth Century.“ u *Evliya Çelebi in the Borderlands: New Insights and Novel Approaches to the Seyahatname (Western Balkans and Iran sections)*, ur. Vjeran Kursar et. al. (Zagreb: Srednja Europa, 2021), 41; Vlašić, Anđelko, „Obitelj Zrinski u *Putopisu* Evlije Čelebija i usporedba s neosmanskim izvorima,“ *Povijesni prilozi*, Vol. 36 No. 52 (2017.), 34-35.

¹⁵⁹ Dankoff, *An Ottoman Mentality*, 130. Na engleski preveo Robert Dankoff. Citirano u: Kursar, „Evliya Çelebi and Drinking Culture,“ 50. (“See here, ghazis! The territory we are about to enter, under a truce, is the land of the infidels, where wine, women and boys are permitted. If I find any of you with a woman or a boy, or befuddled with wine or rakı, I will cook your goose and beat you black and blue. Is that understood?”)

¹⁶⁰ Kursar, „Evliya Çelebi and Drinking Culture,“ 43-44.

¹⁶¹ Çelebi, Evliya. *An Ottoman Traveller. Selections from the Book of Travels of Evliya Çelebi*. Prev. i ur. Dankoff i Kim, 61. Citirano u: Kursar, „Evliya Çelebi and Drinking Culture,“ 50. („I swear by God,“ said I, „and by the

Kan također vrši pritisak na njega, ispitujući ga što ga koči i koga se boji, a Evliya mu, gotovo ponosno, odgovara:

„Bojim se Boga Osvetnika, Njega koji je sve stvorio iz ništavila. Neću prekršiti Njegovu zapovijed niti piti vino.“¹⁶²

Kelp Ali Kan Evliyu također naziva fanatikom, no Evliya sam sebe opisuje na sljedeći način:

“Kunem se Bogom, moj Kane, nisam fanatik, tek čisti sljedbenik škole Abu Hanife. Inače sam svjetski putnik i sudrug čovječanstvu, poklonjenik obitelji Proroka i Božji čovjek.”¹⁶³

pure spirit of Ali, that from the time I was born to this day I have never tasted any forbidden food or intoxicating beverage or aphrodisiac substance or mind-altering drug.“)

¹⁶² Çelebi, Evliya. *An Ottoman Traveller. Selections from the Book of Travels of Evliya Çelebi*. Prev. i ur. Dankoff i Kim, 62. Citirano u: Kursar, „Evliya Çelebi and Drinking Culture,“ 51. („It is God the Avenger that I am afraid of, He who brought all things into existence out of non-being. I will not break His command and will not drink wine.“)

¹⁶³ ibid 62. (“By God, my Khan, I am not a fanatic, only a pure adherent of the school of Nu’man ibn Thabit (i.e., a Hanafi). Otherwise I am a world traveller and boon-companion to mankind, a lover of the family of the Prophet, and a man of God.“)

4. ZAKLJUČAK

Osmansko Carstvo tijekom šesto godina svojeg postojanja obuhvaćalo je velik teritorij na kojem su živjele mnogobrojne etničke, vjerske i druge skupine. Stoga je pitanje osmanskog identiteta doista kompleksno pitanje koje je teško analizirati bez vjerodostojnih izvora. Carstvo se u 17. stoljeću suočilo s brojnim problemima, a odgovor se nudi u raznim savjetničkim djelima koja pišu osmanski autori. Neki od autora se, između ostalog, osvrću i na pitanje osmanskog identiteta.

Kako bismo se usmjerili pitanju osmanskog identiteta, važno je na početku naglasiti razliku između individualnog i društvenog identiteta. Individualni identitet odgovara na pitanje „tko sam ja?“, dok društveni odgovara na pitanje „tko smo mi?“. U procesu definiranja identiteta koristi se usporedba značajki s drugim osobama ili tvorevinama, a identiteti su uvjetovani kulturnim i povijesnim promjenama kao rezultat različitih interakcija. Osmanski identitet je iz tog razloga teško definirati bez fokusiranja na određeno razdoblje s obzirom da se on konstantno mijenjao. Iako određene povijesne knjige definiraju Osmansko Carstvo kao muslimansko i tursko, teško je zanemariti velik broj drugih skupina koje su živjele u Carstvu, a većina Osmanlija imala je višeslojne identitete. Višeslojni identiteti omogućavali su određenim pojedincima uspjeh na temelju prizivanja određenih aspekata identiteta. Održavanje ravnoteže u takvim slučajevima bilo je ključno jer bi osoba riskirala gubitak postojećih veza ako bi jedan od aspekata počeo dobivati previše pažnje. Etničko porijeklo u Osmanskom Carstvu nije bilo toliko važno dok god se poštovala odanost sultanu, a okosnica osmanskog društva bila je distanca između vladajuće elite i nižeg sloja podanika. Također je važno reći da ako bi pojedinac htio biti uspješan, svakako je morao poštovati islamsku tradiciju te govoriti osmanskim turskim jezikom.

Osmanski identitet teško je definirati bez studija slučaja. U ovom diplomskom radu fokus je bio na jednoj individui koja je živjela i djelovala u Osmanskom Carstvu u 17. stoljeću. Evliya Çelebi rođen je 1611. godine u Istanbulu, a vjeruje se da je umro 1683. godine u Kairu. Školovao u carskoj palači Topkapi te je pohađao i mekteb i medresu stekavši zvanja hafiza, mujezina i imama, a čitav život proveo je u osmanskoj službi. Bitno je naglasiti da je pripadao višem društvenom sloju te je vrlo ponosan na svoje tursko porijeklo, navodeći da su se njegovi preci naselili u Unkapaniju u Istanbulu još prilikom osvajanja Istanbula 1453. godine, a govorio je i o precima koji su doputovali iz Transoksanije.

Odrastajući u carskoj prijestolnici, Evliya je često imao prilike čuti priče o osmanskoj kulturi izvan Istanbula te brojnim osvajanjima, a 1640. i sam se otisnuo na put koji je trajao četrdesetak godina. Putujući Carstvom i izvan njegovih granica sve je detaljno bilježio, a njegov se *Putopis* i danas smatra najvećim djelom te vrste u islamskoj književnosti. Djelo je autobiografskog karaktera te je sastavljeno od deset svezaka. U njemu se nalazi velik broj informacija koje nisu uvijek vjerodostojne zbog prisutne subjektivnosti, no svejedno Evliyin *Putopis* daje široku sliku Carstva u 17. stoljeću iz gledišta jednog obrazovanog Osmanlije, a daje i vrlo vrijedan uvid u iskustvo jednog osmanskog podanika iz prve ruke. Evliyin način pisanja nije puko iznošenje činjenica već on pokušava i zabaviti čitatelja, a čak i priče za koje se danas vjeruje da nisu istinite na neki način pokazuju kakvi su bili stavovi jednog prosječnog Osmanlije. Evliya je prije svega bio svjetski putnik, te iako je sa sobom nosio neke predrasude i stereotipe, naročito prema Židovima i Kizilbašima, ima vrlo otvoren pogled na svijet, a u *Putopisu* postoje i određeni komentari koji bi se mogli protumačiti kao kritika osmanske uskogrudnosti i kratkovidnosti.

Evliya Çelebi u svom *Putopisu* pokazuje svoja tri identiteta, odnosno tri aspekta identiteta. Prvi aspekt Evliyinog identiteta je identitet gazije koji širi islam kao religiju i djeluje u ime interesa Carstva. U djelu se to manifestira na način da često nepripadnike Carstva naziva nevjernicima, a nekad i nekim pogrđnim epitetima. Drugi aspekt identiteta je identitet državnog službenika. Treći aspekt identiteta je onaj putnika koji širom otvorenim očima gleda svijet i bilježi ono što vidi, što čini ovaj aspekt možda i najvažnijim u kontekstu proučavanja povijesti. Ovaj aspekt je blago u kontrastu s prvim aspektom identiteta, jer gledajući druge kulture, religije i etničke skupine isključivo iz gledišta jednog gazije, možda i ne bi bio u mogućnosti toliko jasno i s tolikim odmakom opisati sve ono što je vidio. U četrdeset godina putovanja, Evliya je svjedočio nebrojenim kulturološkim fenomenima, te iako su ga začudili i iznenadili mnogi od njih, svejedno je zapisivao svoja iskustva praktički bez cenzure. Nerijetko je i hvalio neprijateljska dostignuća, a naročito je bio zadivljen raznim utvrđenjima te zapadnom umjetnošću kao što je bio slučaj prilikom posjeta Dubrovniku i Beču. Njegove diplomatske vještine pomogle su mu i u stvaranju prijateljstava, a koristeći svoj identitet znatiželjnog putnika, često je imao pitanja za ljude glede različitih običaja, ali i jezika, pa je tako u Beču naučio neke korisne fraze od jednog liječnika.

Uzimajući u obzir veličinu samog Carstva, kako teritorijalno tako i demografski gledano, postojao velik broj osmanskih podanika koji nisu bili u mogućnosti za sobom ostaviti pisane izvore. Istraživači koji su se bavili pitanjem osmanskog identiteta, pretpostavku što to znači biti

Osmanlija mogu temeljiti isključivo na temelju pisanih izvora kojih nema puno, a upravo u tome leži vrijednost Evliyinog *Putopisa* kao autobiografskog djela. S obzirom da pojam Osmanlija ne uključuje samo pripadnike osmanske elite, u tom kontekstu, možda je teško reći da bi Evliya bio prosječni Osmanlija. Svakako se može reći da je on vrlo dobar primjer prosječnog pripadnika osmanske elite – obrazovan je u palači Topkapi, turskog je porijekla te se ponosi time, govorio je i pisao osmanskim turskim jezikom, te je radio u državnoj službi, a odanost sultanu mu je svakako bila na prvom mjestu. Primjer Evliye Çelebija pokazuje kako ne postoji jedinstven odgovor što je to osmanski identitet odnosno što to znači biti Osmanlija već se odgovor zbog višeslojnih aspekata identiteta može razlikovati od pojedinca do pojedinca te uvelike ovisi i o razdoblju i području na kojem je pojedinac živio, ali nedvojbeno je da su (auto)biografski izvori i iskustva osmanskih podanika u višestoljetnom Carstvu neprocjenjiv izvor za istraživače koji će se baviti ovim kompleksnim pitanjem.

5. LITERATURA

1. Andrić, Marta, "Polazište hrvatskog prijevoda *Putopisa* Evliye Çelebija." *Filologija: časopis Razreda za filološke znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 71 (2018), 1-23.
2. Ágoston, Gábor i Masters, Bruce. *Encyclopedia of the Ottoman Empire*. New York: Facts on File, Inc., 2009.
3. Aydoğan, Hamit, „Eviya Çelebi'ye göre 17. yüzyılda Edirne.“ Diplomski rad, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
4. Boogert, Maurits. „Resurrecting Homo Ottomanicus: The Constants and Variables of Ottoman Identity.“ *The Journal of Ottoman Studies* XLIV (2014.), 9-20.
5. Evliya Çelebi. *An Ottoman Traveller. Selections from the Book of Travels of Evliya Çelebi*. Preveli i uredili Robert Dankoff i Sooyong Kim. London: Eland, 2010.
6. Evlija Čelebi. *Putopis: odlomci o jugoslovenskim zemljama*. Uredio Hazim Šabanović. Sarajevo: Sarajevo Publishing, 1996.
7. Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. Peti svezak. Uredio Mümin Çevik. Istanbul: Üçdal Neşriyat, 1984.
8. Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. Deseti svezak. Uredio Mümin Çevik. Istanbul: Üçdal Neşriyat, 1984.
9. Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. Uredili Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı. Prvi svezak. Istanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1996.
10. Dankoff, Robert. *An Ottoman Mentality: The World of Evliya Çelebi*. Leiden i Boston: Brill, 2006.
11. Dankoff, Robert. "Ayıp değil! (No Disgrace!)" *Journal of Turkish Literature* 5 (2008.), 77-90
12. Darling, Linda T., „The Sultan's Advisors and Their Opinions on the Identity of the Ottoman Elite, 1580-1653).“ U *Living in the Ottoman Realm. Empire and Identity, 13th to 20th Centuries*, uredili Christine Isom-Verhaaren i Kent F. Schull, 171-181. Bloomington i Indianapolis: Indiana University Press, 2016.
13. Ergul, Asli F. „The Ottoman Identity: Turkish, Muslim or Rum?“ *Middle Eastern Studies*, Vol. 48, br. 4 (2012.), 629-645

14. Gemici, Nurettin, „Evliya Çelebi“, u: *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni: Osmanlı'da Felsefe ve Akli Düşünce*, uredili Bayram Ali Çetinkaya i Ahmet Hamdi Furat., 873-890. Istanbul: İnsan Yayinlari, 2015.
15. identitet. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=26909> Pristup: 2.7.2023.
16. Isom-Verhaaren, Christine i Schull, Kent F., ur. *Living in the Ottoman Realm. Empire and Identity, 13th to 20th Centuries*. Bloomington i Indianapolis: Indiana University Press, 2016.
17. İz, Fahir. „Evliyâ Çelebi ve Seyâhatnamesi“. *Belleten* 53/207-208 (1979), 709-734.
18. Kafadar, Cemal, „Evliya Çelebi in Dalmatia: An Ottoman Traveler's Encounters with the Arts of the Franks,“ u *Dalmatia and the Mediterranean. Portable Archaeology and the Poetics of Influence*, uredila Alina Payne, 59-78. Boston i Leiden: Brill, 2014.
19. Karateke, Hakan T. „Evliya Çelebi's Perception of Jews,“ u *Disliking Others. Loathing, Hostility and Distrust in Premodern Ottoman Lands*, uredili Hakan T. Karateke, H. Erdem Çıpa, Helga Anetshofer, 128-147. Boston: Academic Studies Press, 2018.
20. Kunt, Metin. „Siyasal Tarih (1600-1789)“ u *Osmanlı Devleti (1600-1908)*, uredio Sina Akşin, 19-71. Istanbul: Cam Yayınevi, 2002.
21. Moaçanin, Nenad i Jurin Starčević Kornelija. ““Novi” Evlija Čelebi: autograf “Putopisa””. *Književna smotra* 173 (3) (2014), 77-90.
22. Osmansko Carstvo. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=45716> Pristup: 2.7.2023.
23. Tezcan, Baki. „Ethnicity, race, religion and social class: Ottoman markers of difference.“ u *The Ottoman World*. ur. Woodhead, Christine. 159-170. London: Routledge, 2013.
24. Tezcan, Nuran. “Evliya Çelebi’s Balkan Travels and His Attitude Toward the Other.“ u: *Evliya Çelebi in the Borderlands: New Insights and Novel Approaches to the Seyahatname (Western Balkans and Iran Sections)*. Uredili Vjieran Kursar, Nenad Moaçanin, Kornelija Jurin Starčević, 9-17. Zagreb: Srednja Europa, 2021.
25. Vlašić, Anđelko, „Obitelj Zrinski u *Putopisu* Evlije Čelebija i usporedba s neosmanskim izvorima,“ *Povijesni prilozi*, Vol. 36 No. 52 (2017.), 29-52.
26. Yurdaydın, Hüseyin G., „Düşünce ve Bilim Tarihi (1600-1839)“ u *Osmanlı Devleti (1600-1908)*, uredio Sina Akşin, 275-344. Istanbul: Cam Yayınevi, 2002.

27. Zarinebaf, Fariba, „Evliya Çelebi in Azerbaijan. The Economic and Religious Landscape of a Borderland Region in the Seventeenth Century.“ u *Evliya Çelebi in the Borderlands: New Insights and Novel Approaches to the Seyahatname (Western Balkans and Iran sections)*, uredili Vjieran Kursar, Nenad Moačanin i Kornelija Jurin Starčević, 63-78. Zagreb: Srednja Europa, 2021.
28. <https://stock.adobe.com/images/original-hand-drawn-map-the-ottoman-empire-in-1683-ad/177209397> Pristup: 3.7.2023.
29. <https://www.britannica.com/place/Ottoman-Empire> Pristup: 2.7.2023.